

Adlig opposition och borgerlig liberalism vid 1823 års riksdag

I

Omkring 1820 börjar den svenska liberalismen – detta torde vara den vanligaste meningen.¹ Redan vid 1817–1818 års riksdag gjorde oppositionen sig gällande och vid 1823 års riksdag gick den till en omedelbar och stort upplagd attack mot regeringen. Attackens tema hade redan en lång tid före riksdagen stått att läsa i *Argus* och *Stockholms-Courier*, landets första politiska tidningar, som börjat utkomma 1820. Samtidigt med dessa händelser på det politiska stridsfältet ställs konservatism och liberalism i front mot varandra i Erik Gustaf Geijers och Johan Gabriel Richerts polemik om den akademiska jurisdiktionen.

Men 1820 är inte den enda möjligheten. Erik Fahlbeck har ansett, att man bör skilja mellan 1809 års »liberaler», 1820-talets opposition och 1830-talets liberalism.² 1809 hade ordet »liberal» för första gången börjat användas i politisk mening,³ och när Axel Bruswitz skildrar den idépolitiska motsättningen vid grundlagsriksdagen, använder han beteckningen »liberal» om det ena partiet.⁴

¹ I. ANDERSSON: »Oppositionen» och ministeransvarigheten. Parlamentariska strömningar i svensk politik 1809–1840 (1917), 58. J. GÖRANSSON, *Aftonbladet* som politisk tidning 1830–1835 (1937), 1. B. BORELL, *De svenska liberalerna och representationsfrågan* (1948), 11 ff.

² E. FAHLBECK: *Idéer och män, Statsvetenskapliga studier* (1936), 149.

³ A. THOMSON: »Liberal». Några anteckningar till ordets historia. (Festskrift till Theodor Hjelmquist. 1926).

⁴ Se nedan 42. Även G. REXIUS: *Det svenska tvåkammerssystemets tillkomst*

1830 åter är Aftonbladets födelseår, och med Richerts och Carl Henrik Anckarsvärds radikala förslag till representationsreform av samma år startar den diskussion, som skulle pågå till 1865.⁵ Man brukar uppfatta den politiska historien under den tiden, som en kamp mellan liberalism och konservatism. De båda ideologierna var ömsesidigt beroende av varandra: den enas avsikt var att ta avstånd från den andra. Detta medför att sättet att uppfatta innebörden av den ena av termerna »liberal» och »konservativ» påverkar sättet att uppfatta den andra. Om den ena står för »oppositionell», blir den andra »regerings-trogen», om den ena står för »frihetsvänlig» blir den andra »auktoritär», om den andra står för »samhällsbevarande» blir den första »reformivrande».

1835 gav Magnus Björnstjerna ett bidrag till debatten om en representationsreform. Även hans förslag var mycket radikalt. Berit Borell presenterar både Björnstjernas »konservativa» förslag och Anckarsvärds-Richerts »liberala» i sin bok om liberalerna och representationsfrågan. Av hennes referat framgår en del av de skillnader som förelåg mellan förslagen. Borell anser dock att de till sitt syfte nära överensstämde. Båda ville tränga undan huvudstadens byråkrati och lägga makten i godsägarnas händer. Båda vill krossa kollegiernas makt och genomföra en departementsreform. Båda önskade parlamentarism. Varför kallas nu det ena av dessa så likartade representationsförslag konservativt och det andra liberalt? När det gäller parlamentarismen noterar Borell visserligen en »viktig skillnad» mellan den konservativa och liberala sidan. Den förra önskade »en parlamentarism, i vilken regeringen dominerade», den senare »en,

och karaktär, med särskild hänsyn till principernas grundläggning 1840-41 (1915), 48. A. THOMSON: Grundskatterna i den politiska diskussion 1809-1866 (1923), 214 f, och S. ANDGREN Konung och ständer 1809-1812. Mot bakgrunden av ett författningsprojekt från sistnämnda år. En studie i maktodelningsläras tillämpning (1933), 51, 59, 134 etc.

⁵ S. CARLSSON (- J. Rosén): Svensk historia, II. Tiden efter 1718 (1961), 366 f.

där riksdagen styrde».⁶ Men denna tämligen självklara skillnad mellan ett oppositionsparti och ett regeringsparti tycks vara en mager grund för en idéhistorisk gränsdragning.

Borells ståndpunkt har sannolikt förorsakats av två omständigheter. För det första hade Gunnar Heckscher, till vilken Borell dock inte hänvisar, ägnat Björnstjernas förslag en utförlig granskning i sin undersökning av »Svensk konservatism före representationsreformen».⁷ För det andra tycks det för Borell ha varit så självklart, att den som angriper regeringen är liberal och den som försvarar den är konservativ, att hon inte har ansett det nödvändigt att notera Heckschers skäl att infoga Björnstjerna i den svenska konservatismens historia.

När Göte Jansson skildrar Esaias Tegnér's politiska inställning, är dennes sympati för frihetskampen i Syd-Europa och avsky mot Heliga alliansen viktiga uttryck av liberalism.⁸ Denna tanke, att liberalism består i anslutning till ett frihetsideal, paras emellertid med en annan, där liberalism blir lika med kritik av regeringen. Det visar sig, att Tegnér som åskådare av 1823 års riksdag tar avstånd från oppositionens »klandersjuka», men stöder de krav på skattelättnad och åtgärder mot kapitalbristen, som framförs i mera modesta former.⁹ Omdömet om Tegnér blir bland annat därför »moderatliberal».¹⁰

Göte Jansson har iakttagit, hur Tegnér modererade sin liberalism genom att ta avstånd från kravet på offentliga förhand-

⁶ BORELL, 18 ff, 33 ff.

⁷ G. HECKSCHER: Svensk konservatism före representationsreformen. II. Doktrin och politik. 1840–1865 (1943), 131 ff.

⁸ G. JANSSON: Tegnér och politiken 1815–1840, En skalds syn på sin tids samhällsproblem (1948), 116 f. G. JANSSON: Tegnér, Agardh och liberalismen på 1830-talet (Studier tillägnade Anton Blanck den 29 december 1946. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet, 30), 258.

⁹ G. JANSSON: Tegnér och politiken, 45 ff. Som spannmålshandlande professor brottades Tegnér med samma problem som de skånska bönderna (s. 32) och hade följaktligen ett eget intresse i denna fråga.

¹⁰ G. JANSSON: Tegnér och politiken, 155 f. Tegnér, Agardh, 274 f.

lingar i stånden.¹¹ I denna fråga befann sig oppositionen på frihetens sida och regeringen på den motsatta. Det var inte ovanligt att man satte in den i det europeiska perspektiv, som var så viktigt för Tegnér's »liberalism».¹² Ställningarna var desamma i tryckfrihetsfrågan, och det är lätt att se hur den ena skalan, där liberalism – konservatism markerar graden av frihetskärlek, gett upphov till den andra som gäller graden av regeringstrohet och där opposition uppfattas som »liberalism».¹³

Även den tredje betydelsevarianten har ett visst samband med de två föregående. Ett kapitel i »Svensk historia. II» kallar Sten Carlsson »Konservativ reformpolitik (1810–1840)». De reformer som avses är huvudsakligen myntrealisationen 1834 samt en rad viktiga insatser på det jordbrukspolitiska området, avvittningsstadgor, förordningar om laga skifte och hemmansklyvning etc.¹⁴ Det kan knappast vara idékonservatism,¹⁵ frihetsfientlighet eller regeringstrohet som här åsyftas med »konservativ». Termen tycks i stället just referera till inställningen till reformer; Carlsson menar tydligen en samhällsbevarande¹⁶ reformpolitik.

Att utrota ordet »konservativ» i de just behandlade betydelseerna är kanske förenat med en del svårigheter. För att det

¹¹ G. JANSSON: Tegnér och politiken, 45.

¹² RAP 1823 2: 153 f (J. W. Sprengtporten).

¹³ Denna betydelse är sannolik hos O. GASSLANDER: J. A. Gripenstedt. Statsman och företagare. (1949), 10 (om fadern, Jakob Gripenstedt, som deltog i 1823 års riksdag) och tycks spela en roll även i K. WICHMAN: Karl XIV Johans regering och den liberala oppositionen under 1830-talets senare hälft (1927), 8 ff.

¹⁴ CARLSSON 354 ff.

¹⁵ Om denna term nedan 28. Det är inte frågan om någon reformkonservatism i HECKSCHERS mening, Svensk konservatism II, 224 ff (om Agardh) och 131 ff (om Björnstjerna).

¹⁶ Jfr CARLSSON 360. – Betydelsen liberal=reformvänlig i J. LANDQUIST: Pedagogikens historia (1960), 243 (Hartmansdorff »liberal» ledamot i 1825 års undervisningskommitté. Jfr H. A. OLSSON: Ministerstyrelse- och kollegialprinciperna i svensk reformdiskussion 1812–40. Studier i departementalreformens förhistoria (1934), 71).

skall vara möjligt att göra en idéhistorisk studie av konservatismen har det emellertid visat sig vara nödvändigt, att ge ordet en mera preciserad och begränsad betydelse än »sambhallsbevarande». ¹⁷ Avgörande element i en konservativ åskådning är tro på traditionens och misstro till det kalkylerande förnuftets förmåga att lösa samhällsproblemen samt uppfattningen av samhället som en organism, som utgör en enhet av gångna, levande och framtida generationer och där varje individ har sin bestämda plats. ¹⁸ Med den bestämningen kan, som Herbert Tingsten påpekar, en teoretiker mycket väl vara konservativ även om han verkar för genomgripande förändringar. ¹⁹ Det är inte vilket samhälle som helst som de konservativa vill bevara. De franska »ultraisterna» såg utvecklingen 1789–1815 som en rad konstlade ingrepp i samhällets organiska utveckling och deras mål var att undanröja dessas följder – revolutionens fiender blev själva revolutionärer. ²⁰

Nyromantikens och den historiska skolans statsåskådning ledde till en konservativ politisk inställning, säger Erik Fahlbeck. Till undantagen från denna regel hörde Fredrik Bogislaus von Schwerin. ²¹ Denne var jämte Carl Henrik Anckarsvärd den mest framträdande oppositionsmannen vid 1823 års riksdag, och stred för tryckfrihet, offentliga förhandlingar och en moderat parlamentarism. ²² Fahlbeck visar emellertid, att Schwerin är nyromantiker. ²³ I ett förslag till tvåkammarriksdag har han till exempel förenat organismtanken och idén om en enhet av gångna, levande och framtida generationer: kungen skulle re-

¹⁷ HECKSCHER: Svensk konservatism I, 242 ff.

¹⁸ N. ELVANDER: Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922 (1961), 5 ff.

¹⁹ H. TINGSTEN: De konservativa idéerna (1939), 11, H. TINGSTEN: Rec. av G. Heckscher, Svensk konservatism . . . I. (StvT 1939), 501.

²⁰ R. SOLTAU: French political thought in the nineteenth century (1931), 12, 18, 30.

²¹ FAHLBECK, Idéer, 117.

²² FAHLBECK, Idéer, 117 ff, 126 ff.

²³ FAHLBECK, Idéer, 106.

presentera framtiden, överhuset – med självklar representationsrätt för adeln – minnena och underhuset nuet.²⁴ Grunden för Schwerins samhällsuppfattning är idékonservativ, hans »liberalism» i praktiskt-politiska frågor hade sin förutsättning i kärlek till offentlig debatt,²⁵ en naturlig känsla hos en lidelsefullt samhällsintresserad person utanför de makthavandes krets.

En idékonservativ person kan alltså i Fahlbecks framställning vara endera konservativ eller liberal. Bakgrunden till detta är Fahlbecks konstaterande, att historien om den svenska konservatismen måste börja med en distinktion mellan den ur idé-historisk synpunkt egentliga konservatismen och en »naturvuxen» konservatism, en allmänt negativ attityd till förändringar, vilken existerar oberoende av alla ideologier.²⁶ »Konservativ» användes på två olika plan: det kan antingen syfta på en teoretisk samhällsuppfattning eller avse ställningstaganden till konkreta politiska problem oavsett den teoretiska bakgrunden. I den senare betydelsen har »konservativ» den vanliga anknytningen till *conservare*=bevara och »liberal» till *liber*=fri. Detta kan inte undgå att förorsaka en del oklarhet. Om det är den senare betydelsen Fahlbeck har i tankarna, när han säger att offentlighet var en av stridsfrågorna mellan konservativ och liberal opinion under 1820-talet,²⁷ så har han otvivelaktigt rätt: den ena parten strävade efter att »bevara» en situation, som inte gav det utrymme åt »frihet» i den offentliga debatten, som den andra parten önskade. Men om Fahlbecks påstående uppfattas som någonting annat än en truism, så visar det sig i stället, att det måste korrigeras.²⁸

²⁴ FAHLBECK, *Idéer*, 137 ff.

²⁵ FAHLBECK, *Idéer*, 151.

²⁶ FAHLBECK, *Idéer*, 13.

²⁷ FAHLBECK, *Idéer*, 119.

²⁸ Nedan 75 ff. Man svävar i samma tvivelsmål om Hartmansdorff, som FAHLBECK, *Idéer*, 146, kallar »moderatliberal». Hartmansdorff hörde till den moderata oppositionen (S. BJÖRKLUND: »De oberoende». En gruppbildning på 1823 års riddarhus. *StvT* 1963, 50 ff), men hans politiska syn är mer (idé-)konservativ än vad som är vanligt på 1823 års riddarhus, se nedan 55, 60.

Det är vanligt att liberal – konservativ är motsatta värden på samma betydelseskala. Om man finner att en person inte är konservativ, så väntar man sig att han är »liberal» eller att han befinner sig någonstans på vägen dit, moderatkonservativ eller moderatliberal. Daniel Andrae gör en sammanställning, som de flesta torde hejda sig inför, när han säger, att man på 1810-talet i Sverige ännu kunde vara liberal *och* konservativ: det förra betyder frihetsvänlig, det senare regeringstrogen.²⁹

Inte heller betydelseerna »frihetsvänlig» – »samhällsbevarande» utgör motsatta värden på samma betydelseskala. Av skäl som antytts blir inte detta förhållande särskilt besvärande för Karl Johanstidens historieskrivare. Carl Arvid Hessler säger om Geijer, att när värnet om friheten hade blivit mindre angeläget för honom än värnet om den härskande samhällsordningen, då hade liberalismens kungstanke fått vika för konservatismens.³⁰ Just vid den här tiden och just på den här platsen kunde de båda kungstankarna kanske inte samsas under en hatt, men den idéhistoriska terminologin bör rimligen vara allmängiltig och en annan historieprofessor i ett annat land, François Guizot, värnade om den härskande samhällsordningen för att värna om friheten – eller kanske snarare tvärtom.³¹

Hesslers avsikt med ordet »kungstanke» är emellertid att markera att de båda innehåller någonting mer, att det jämte kungstankarna måste föreligga andra tankar, innan man kan börja tala om liberalism eller konservatism. När Geijer hade kommit att omfatta ett romantiskt idésystem, där religion, moral och patriotism utgör samhällets livsprinciper, där den historiska enheten betonas, där organismtanken ingår och där ständs-

²⁹ D. ANDRAE: Liberal litteraturkritik. J. P. Theorell, C. F. Bergstedt. (1940), 65.

³⁰ C. A. HESSLER: Geijer som politiker. Hans utveckling fram till 1830 (1937), 183.

³¹ SOLTAU, 43 ff.

väsendet försvaras, då – skriver Hessler – hade Geijer lagt den teoretiska grunden för en konservativ programmbildning.³² Vad som fattas är tydligen bara tillämpningen av dessa idéer på det samhälle Geijer levde i, det vill säga »kungstanken», värnet om den härskande samhällsordningen.

»Liberalismen» blir snabbt aktuell i Hesslers framställning. Man hade haft delade meningar om Englandsresans betydelse för Geijers ideologiska utveckling. Lydia Wahlström menade, att den styrkte den konservativa åskådning som var under framväxt hos Geijer.³³ Anton Blanck ansåg, att Geijers brev från England präglas av en »allmänt liberal uppfattning».³⁴ Hessler tar avstånd från Wahlström, och hävdar att Blancks uttryck är för svagt.³⁵ Hela denna diskussion om »liberalismen» hos Englandsresenären Geijer sker utan att de engagerade forskarna tar upp frågan om vad man egentligen bör förstå med det kritiska ordet. Att den saken inte är alldeles självklar markerar Hessler med ett citationstecken,³⁶ som inte finns hos Blanck. Hessler gör ingen uttrycklig jämförelse mellan Geijers »liberalism» av år 1810 och hans liberalism av år 1838. Det är inte bara ett ändrat förhållande mellan Geijer och frihetsidéen, som får citationstecknet att falla. Hesslers skildring av Geijers väg till avfallet visar,³⁷ att han med liberalism menar den borgerliga liberalismen, och hans terminologi torde på den punkten vara helt i överensstämmelse med det vanligaste språkbruket bland svenska historiker.

Även en skildring av den svenska liberalismens historia bör rimligen börja med att skilja ut »det naturvuxna». All frihets-

³² HESSLER: Geijer I, 150.

³³ L. WAHLSTRÖM: Erik Gustaf Geijer. En lefnadsteckning (1907), 56.

³⁴ A. BLANCK: Geijer i England 1809–1810 (1914), 145.

³⁵ HESSLER: Geijer I, 61.

³⁶ Detta har ANDREAE, 101, inte observerat.

³⁷ C. A. HESSLER: Geijer som politiker, II. Hans senare utveckling (1947), 67, 109, 163, 229.

kärlek eller all vilja att reformera det tidiga 1800-talets samhälle bör förvisso inte ses som ett uttryck för en liberal åskådning eller för en åskådning överhuvudtaget.

Nils Nilsson-Stjernquist talar i sin avhandling om liberaler och gustavianer vid grundlagsriksdagen. Vid 1815 års riksdag, som präglades av en ekonomisk kris, var regeringen, säger Stjernquist i fortsättningen, av en »mera liberal åskådning än ständerna», vilket gav upphov till oppositionen³⁸ – inte en opposition som var mera gustaviansk än regeringen utan en opposition som inom kort skulle skaffa sig ett radikalare konstitutionellt program och få namnet liberal. »Liberal» 1815 i Stjernquists framställning är inte detsamma som 1809 års liberalism eller oppositionens liberalism. I detta (1815) som i de flesta liknande fall framgår det av sammanhanget att »liberal» betyder »ekonomiskt liberal».³⁹ Ändå är det en olägenhet förknippad med att »liberalism» kan syfta än på en politisk ideologi, än på en ekonomisk doktrin.

Sven Ingemar Olofsson ställer frågan om Geijers konservatism eller liberalism i näringsfrågor. Utgångspunkten är Geijers idé om ett korporativt samhälle, ett led i hans konservativa (=idékonservativa) åskådning. Samtidigt var Geijer av gammalt övertygad om nyttan av att lämna de ekonomiska krafterna fritt spel, vilket föranledde honom att intaga en liberal (=ekonomisk liberalism) ståndpunkt i näringsfrihetsfrågor, och detta modifierade hos honom den konservativa principen om statskontroll (konservativ här=icke ekonomiskt liberal).⁴⁰ Den motsägelsefulla bilden av Geijers näringspolitiska syn är i hög

³⁸ N. NILSSON-STJERNQUIST: Ständerna, statsregleringen och förvaltningen. Striden om makten över utgifterna 1809–1844 (1946), 368, 380.

³⁹ T.ex. Per Gudmund ANDREÉN: Carl David Skogman. En problematisk gestalt i Carl Johanstidens offentliga liv (Carl Johans Förbundets Handlingar 1958–1963), 57.

⁴⁰ S. I. OLOFSSON: Geijer och samhällsekonomin, Hans utveckling fram till 1830. (1959), 180 ff.

grad en följd av att Olofssons diskussion samtidigt rör sig på två olika betydelseplan.

Nu har naturligtvis »konservativ» på det här området ofta den vanliga betydelsen av »misstänksam mot reformer». Så lär vara fallet när Olle Gasslander konstaterar, att Jacob Gripenstedt i ekonomiska frågor intog en »konservativ lantjunkerständpunkt».⁴¹ Men om »konservativ» har den konturfasta betydelsen av »idékonservativ» och »liberalismen» begränsas till att avse bara den ekonomiska sfären så utgör konservativ-liberal inte längre ett motsatspar. Den klassiska nationalekonomins teorier om de ekonomiska krafternas verkan och samspel övertygade till att börja med många personer som var okunniga om eller fientliga mot liberalismen i politisk mening.⁴²

Men inte ens när ordet får attributet »ekonomisk», är klarheten fullständig. I Arthur Montgomerys »Svensk tullpolitik» kan man observera hur ekonomiskt liberal för exakt samma tid och nästan på samma sida kan avse två olika saker, dels en person som önskar eller en politik som innebär minskat tullskydd, dels en åskådning som, vid sidan av andra överväganden med samma konsekvens, leder till önskemål om ett tullfriare system.⁴³

För Olle Gasslander har den ekonomiska liberalismen ännu inte inträffat i Sverige år 1823; den förbådas då av kritik mot den rådande agrarmerkantilistiska politiken.⁴⁴ Henry Lindström däremot upptäcker »konsekvent liberalism» redan hos Anders Chydenius.⁴⁵ Orsaken till denna bristande överensstäm-

⁴¹ GASSLANDER, 9. »Konservativ» = »icke ekonomiskt liberal» ligger mycket nära, jfr s. 8 (Gripenstedt höll fast vid det statliga stödet av lantbruket).

⁴² J. TOUCHARD: Histoire des idées politiques. II. Du XVIIIe siècle à nos jours (1959), 479 (om Edmund Burke). TINGSTEN, De konservativa idéerna, 93 och StvT 1939, 507. HECKSCHER: Svensk konservatism I, 178 (om Hans Järta). Se även HECKSCHER: Svensk konservatism II, 204.

⁴³ A. MONTGOMERY: Svensk tullpolitik 1816–1911 (1921), a) 7, 15, 16 b) 17.

⁴⁴ GASSLANDER, 7.

⁴⁵ H. LINDSTRÖM: Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809–1836 (Göteborgs högskolas årsskrift. XXIX. 1923), 86.

melse är den, att Gasslander följt det vanliga bruket att med »ekonomisk liberalism» åsyfta det som också brukar kallas »den klassiska nationalekonomien».⁴⁶

Lindström är emellertid långtifrån ensam. Det finns en tendens att låta »liberal» stå för varje strävan att befria näringslivet från skrán och andra hinder. »Det ekonomiska tänkandet under frihetstiden och gustavianska tiden kännetecknades också i vårt land av motsättningen mellan merkantilism och liberalism» säger Gunnar Qvist.⁴⁷

Qvists vidsträckta användning av ordet »liberalism» på det ekonomiska planet hindrar inte en ovanlig avgränsning åt ett annat håll. »Den benthamska utilismen stod den liberala målsättningen nära och tillförde debatten ytterligare motiv, särskilt av humanitär art. Upphovsmannen förkastade visserligen den abstrakta naturrätten, men när han på statens lagstiftning och åtgärder ställde det kravet, att de skulle bereda 'the greatest happiness to the greatest number', gällde denna målsättning tvivelsutan även i fråga om samhällets kvinnliga medlemmar.»⁴⁸ Det är av detta citat inte fullt klart om det är Benthams underkännande av naturrätten som gör, att utilismen inte anses falla under liberalismen utan får utgöra en parallell företeelse med näralliggande målsättning. Några andra formuleringar tyder på att det förhåller sig så. »Liberalismens teoretiska underlag, (var) föreställningarna om individens egenvärde- och naturgivna rättigheter . . .»⁴⁹ »Liberalismens främsta motspelare blev en ny konservatism . . . Mot naturrätten satte denna den historiska traditionen, mot rättighetskraven statsintressets prioritet, mot egoismen och 'materialismen' moraliska ideal».⁵⁰

Det kan observeras, att i översikter över den ekonomiska

⁴⁶ E. ROLL: A history of economic thought (1946), 156 ff, Adam Smith »the apostle of economic liberalism».

⁴⁷ G. QVIST: Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom borgerliga yrken (1960), 57.

⁴⁸ QVIST 29.

⁴⁹ QVIST 29.

⁵⁰ QVIST 31.

doktrinhistorien undviktes ofta termen »liberalism».⁵¹ Det ligger utom ramen för denna uppsats att diskutera frågan om termens eventuella användning på detta fält. Det är emellertid uppenbart, att en liberal grundåskådning – liksom rimligen varje annan politisk åskådning – även påverkar ställningstaganden på det ekonomiskt-politiska området. Det bör därför framhållas, att när ordet »liberal» i fortsättningen av denna uppsats kommer till användning i samband med näringsfrihetsfrågan, så åsyftas just denna grundåskådning, inte enbart en positiv ståndpunkt i frågan eller en viss uppfattning om de samhällsekonomiska förloppen.

2

Det utländska bruket av begreppet »liberal» skiljer sig avsevärt från det svenska, och det har säkert bidragit till att det senare inte är enhetligt. Georg Sabine urskiljer två sätt att använda ordet »liberal» i den politiska teorien. Det ena, mest typiskt för kontinentalt språkbruk, och för marxistiska och fascistiska kritiker av liberalismen, beskriver den »almost by definition as the social philosophy of the industrial middle class and hence as the social equivalent to laissez-faire and economic imperialism». Enligt den andra varianten, typisk för anglosaxiskt språkbruk, »liberalism may be understood, with good historical justification, as the present-day culmination of the whole 'Western political tradition'».¹ Det kan ifrågasättas, om

⁵¹ T.ex. J. A. SCHUMPETER: De ekonomiska doktrinernas historia till sekelskiftet (1957). Men P. C. NEWMAN: De ekonomiska idéernas historia (1953), har t.ex. kapitelrubriken »Den ekonomiska liberalismens förelöpare». Termen har emellertid hos Newman just den betydelse, som den i denna uppsats kommer att ha i ekonomiskt-politiska sammanhang. Jfr NEWMAN 62 och sid. 48 nedan.

¹ G. H. SABINE: A history of political theory (1937), 620. Sabines distinktion tar sikte på senare tider. »Measureably it (det första alternativet) was true for the earlier period of liberalism, roughly the first two-thirds or three-quarters of the nineteenth century». Citatet visar också, att Sabine tidsmässigt använder

inte den sistnämnda varianten brukar ha en ännu mera vidsträckt innebörd än Sabine menar: den avser inte bara kulminationen, utan »Western political tradition» överhuvudtaget.

»Western political tradition» kan ju inte fångas i någon entydig formel, och det finns en rik provkarta på olika bestämningar av liberalismens innebörd. J. Dewey nämner tron på »free play of intelligence» som en av liberalismens centrala idéer och konstaterar, att dess rötter når ner till det antika Grekland.² Men det är naturligtvis omöjligt att skriva den liberalismens historia, som börjar med de gamle grekerna, och det blir genast nödvändigt att sätta in nya bestämningar, som kan göra liberalismen till en hanterbar storhet. Liberalismen innehåller, säger J. S. Schapiro, en tro på förnuftets förmåga att »conduct life», och som en representant för denna »liberal attitude of mind» nämner han Sokrates.³ Denna allmänna bestämning är inaktuell, när han några sidor därefter låter tron på människors likhet vara skiljelinjen mellan liberaler och konservativa.⁴ Denna variant är i sin tur inaktuell när han karakteriserar 1700-talets engelska samhälle med »aristocratic liberalism»⁵ – termen är »antithetical» och vad som avses är ett oligariskt samhälle med vidsträckta medborgerliga friheter.

»liberalism» på ungefär samma sätt som sker här i landet. Att det svenska språkbruket inte är helt främmande för det anglo-saxiska framgår också av att A. BULLOCK and M. SHOCK: *The liberal tradition* (1956), XXVII, polemiserar mot identifierandet av den liberala traditionen med utilisterna+ekonomisterna. – G. FISCHER: *Russian liberalism. From gentry to intelligentsia* (1958), VI: det gemensamma för liberalismen i skilda länder och tider är »Western individualism». – L. T. HOBHOUSE: *Liberalism* (1911), 18: protesten mot den autoritära staten = »beginning of liberalism».

² J. DEWEY: *Liberalism and social action* (1935), 3. ÄVEN V. LEONTOVITSCH: *Geschichte des Liberalismus in Russland* (1957), 1, och G. L. CHERRY: *Early English liberalism. Its emergence through parliamentary action 1660–1709* (1963), 11.

³ J. S. SCHAPIRO: *Liberalism and the challenge of fascism* (1949), 1.

⁴ SCHAPIRO: *Liberalism . . . fascism*, 8.

⁵ SCHAPIRO: *Liberalism . . . fascism*, 28. Jfr nedan 43.

Schapiros tanke är att först samla upp olika liberala tanke-linjer, sedan breddas skildringen från och med 1800-talet, och då anses tydligen den egentliga liberalismen stå i full blom. Dess början förlägger han till 1700-talet. »As a system of thought liberalism may be said to have received definite expression during the eighteenth century».⁶

Det kan ifrågasättas om »an attitude of mind»,⁷ »a habit of mind»,⁸ »intellectual climate»,⁹ »(empirical, scientific) temper of mind»¹⁰ överhuvudtaget ligger inom ramen för idéhistorikerns arbetsområde. Men även när man tar fasta på sådana drag, som har karaktären av utsagor hos den skildrade ideologien, är innebörden oftast oerhört vidsträckt. Det gäller sådana ting som en hög värdesättning av individen, av förnuftet, av friheten, av framåtskridandet, av likhet inför lagen. Dessa företeelser kan ingå i sinsemellan våldsamt fientliga idésystem. För många av upplysningstidens tänkare var den upplysta despotin det bästa medlet att realisera människans naturliga rättigheter,¹¹ att sopa undan »the privileges of all the ancient corporations».¹² Och detta blir ibland anledning till att räkna anhängare av den upplysta despotin som »liberaler»,¹³ till och med Ludvig XVI kan få denna benämning.¹⁴

Inte heller det vanliga identifierandet av liberalismen med medelklassens eller bourgeoisiens ekonomiska och sociala in-

⁶ J. S. SCHAPIRO: Liberalism. Its meaning and history (1958), 16.

⁷ J. S. SCHAPIRO: Condorcet and the rise of liberalism (1934), 3.

⁸ H. LASKI: The rise of European liberalism. An essay in interpretation (1947), 15.

⁹ CHERRY, II.

¹⁰ T. P. NEILL: The rise and decline of liberalism (1953), 18.

¹¹ F. WATKINS: The political tradition of the west. A study in the development of modern liberalism (1948), 153.

¹² K. MARTIN: The rise of French liberal thought. A study of political ideas from Bayle to Condorcet (1943), 223.

¹³ F. PONTEIL: La pensée politique depuis Montesquieu (1960), 56 (om Dalberg). J. DROZ: Le libéralisme rhénan 1815-1848 (1940), 2 f.

¹⁴ MARTIN 229.

tressen leder till att begreppet får några skarpa konturer.¹⁵ Ofta målas detta samband med några svepande penseldrag. Man menar att de nya sociala och ekonomiska förhållandena föder de nya tankarna.¹⁶ Men ibland är anknytningen till den nya kapitalistiska klassen mera bestämt utsagd. Efter en reve-rens för R. H. Tawney¹⁷ påpekar Harold Laski, hur efter re-formationen en klass av bankirer, affärsmän och industriidkare är under framväxt. Denna klass tillgodogör sig en filosofi med ett innehåll av »progress», »perfectibility through reason», »in-ividual initiative» etc. och detta är just liberalismen.¹⁸

Det är inte oväntat, att också denna metod leder till, att helt oförenliga tankesystem får samsas under samma etikett. Merkantilismen utgör, skriver Laski, »the first step taken by the emerging secular state on the road to the full achievement of liberalism».¹⁹

Laski ägnar främst sin bok åt att skärskåda de olika författar- nas inställning till problemet fattiga och rika, och när han sam- manfattningsvis konstaterar att »liberty of liberalism is set in the context of property»,²⁰ förefaller det inte strida mot den in- ledande bestämningen. Men den bestämningen håller han knappast fast vid genom hela boken. Han tycks ha en förväntan att en konsekvent liberalism skall vara beredd att genomföra ekonomisk jämlikhet: Voltaires »liberalism . . . did not pene- trate beyond their (the propertied class) needs»²¹ (det vill säga hans liberalism var begränsad) eller: »Helvetius is a liberal un- prepared to confront the prise of change»²² – emedan han öns- skar en jämnare egendomsfördelning men inte vill göra ingrepp i äganderätten. Man tycker sig märka en viss ambivalens, Laski fordrar av den tidiga liberalismen en politisk målsättning som

¹⁵ NEILL 16.

¹⁶ J. H. HALLOWELL: The decline of liberalism as an ideology. With particular reference to German politico-legal thought (1946) 12.

¹⁷ LASKI 9.

¹⁸ LASKI, 11 f.

¹⁹ LASKI, 59.

²⁰ LASKI, 227.

²¹ LASKI, 216.

²² LASKI, 219.

han själv omfattar, men konstaterar på samma gång att den inte når upp till denna.²³

I likartade tankebanor rör sig Alf Ross på tal om Bentham. Dennes »radikalism beträffande författningsrätten motsvaras icke av en liknande inställning på socialpolitikens och egendomsfördelningens område». Han värdesätter visserligen i och för sig ekonomisk likhet, men denna får inte åstadkommas genom ingrepp i äganderätten utan endast genom den utjämning som äger rum om förhållandena får utvecklas fritt. Benthams liberalism är en konservativ liberalism.²⁴

Vid första påseende ser det ut, som om »konservativ» här syftar på den ifrågavarande liberalismens effekt på det bestående samhället. Om man bortser från anakronismen, att det samhällsbevarande i Benthams liberalism gäller ett långt senare samhälle än det Bentham själv levde i – det var ju godsägarnas väletablerade sociala dominans som utilisterna gick till storms mot – så ger sammanställningen en god mening. Men Ross använder på andra ställen i boken »konservativ» i den andra, »idékonservativa», meningen,²⁵ och den tycks inte vara helt bortglömd här heller. Bentham påpekade, säger Ross, att den naturliga utvecklingen sedan feodalismens tid inneburit ett stort steg mot ekonomisk jämlikhet.²⁶ Menar Ross att Bentham är konservativt liberal för att han endast accepterar en historiskt framvuxen ekonomisk jämlikhet?

Med det vaga språkbruket är det svårt för författarna att undvika ovidkommande värderingar. Ibland är för övrigt det politiska syftet klart uttalat. Intet av de hittills anförda arbe-

²³ Laskis värdering har påtalats av T. T. SEGERSTEDT: *Moral-sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi*, (1937), 7 f. Segerstedt uppfattar »liberalism» som i första hand ett namn på ett ekonomiskt system. Samma uppfattning har spårats hos QVIST, ovan 33, men är främmande för utländskt språkbruk. Laski är på den punkten helt typisk.

²⁴ A. ROSS: *Varför demokrati?* (1948), 112 f. Samma term, av samma skäl, hos G. MYRDAL: *Vetenskap och politik i nationalekonomi* (1930), 177.

²⁵ Ross, 71 f, 123 ff.

²⁶ Ross, 113.

tena är emellertid något svårartat fall i det här avseendet. Men så tycks det förhålla sig med ett annat verk, som länge har betraktats som standardverket om liberalismen, Guido de Ruggieros »The history of European liberalism».

Ruggiero hävdar, att den europeiska liberalismen uppstår under 1800-talet genom en sammansmältning av två liberala traditioner, den franska, rationalistisk och demokratiskt inriktad, och den engelska, praktiskt lagd och sysselsatt med att säkra aristokratiska friheter mot intrång från kronan.²⁷ Syntesen av dessa båda är en syntes i Hegels anda. Det är Hegels stora förtjänst, säger Ruggiero, att ha upptäckt »the idea of an organic development of freedom, coinciding with the organization of human society in its higher and more spiritual forms». Staten hade nu (1925) blivit »the highest expression of liberty».²⁸ Detta medför, att liberalismen inte längre kan identifieras med något bestämt parti. En seger för ett konservativt parti över ett liberalt, kan innebära en triumf för liberalismen, som måste erkänna det dialektiskt berättigade i antitesen och ser »conservation and progress justified» i en högre syntes.²⁹

Allteftersom Ruggiero utvecklar denna tankegång, får liberalismen alltfler av författarens egna drag, och bakom det hela blir Hegels skugga allt mäktigare. Historien har sett två typer av parlament, fortsätter Ruggiero. Den medeltida dualismen tilldelade parlamentet uppgiften att balansera regeringen. I senare tider fick det i demokratisk anda hela makten³⁰ (och koncentrationen av makten hos en ofta fiktiv majoritet innebar i själva verket den farligaste formen av depotism, eftersom den ledde till nivellering).³¹ Liberalismen hade nu »accepted both these views, without however regarding them as fully expressing the

²⁷ G. DE RUGGIERO: The history of European liberalism (1927; italienska originalet 1925) 12 f, 347.

²⁸ RUGGIERO, 352 f.

²⁹ RUGGIERO, 361.

³⁰ RUGGIERO, 365.

³¹ RUGGIERO, 375.

inmost essence of parliamentary institutions, which it regards as consisting in their function as organs of the political sensitiveness of the State». ³⁰

Detta gamla arbete innehåller många iakttagelser som fortfarande står sig, och den hegelianska överbyggnaden skulle kunna förbigås med några få ord, om det inte förhöll sig så, att Ruggieros helhetssyn kan spåras i en del av den moderna historieskrivningen om liberalismen. Två nyligen utkomna arbeten är påtagligt präglade av honom. I båda fallen är författarens egen politiska övertygelse engagerad.

Victor Leontovitsch, som föresatt sig att komplettera Ruggieros skildring med en motsvarande för Rysslands del, menar att den civila friheten är det högsta värdet i staten, och att det civila livet består i »Nutzgemachung» av privategendom, som är en nödvändig betingelse för andligt skapande och följaktligen civilisationens källa. Den politiska friheten är till för att skydda den civila friheten ³² och det sker genom maktindelning. Om man åsidosätter denna princip och lägger makten i händerna på en parlamentarisk majoritet, då upphör liberalismen. ³³ Vidare är liberalismen antirevolutionär, den söker framsteg genom »Vervollkommung . . . des Staatsthybus» inte genom dess ersättande med en ny typ. Den äkta liberalismen är den konservativa liberalismen. ³⁴

T. P. Neill har övertagit Ruggieros schema med de två liberala traditionerna, den engelska, konservativa, och den franska, abstrakta, traditionslösa. ³⁵ Men Neill känner sig inte omgiven av någon liberal syntes. Antitesen har inte följt på tesen. »The whole drive of Liberalism has been toward atomizing society», säger Neill, ³⁶ dess bas är »a false concept of man and society which leads . . . to anarchy and from there to some form of totalitarian tyranny». ³⁷ Liberalismens urartning har bland annat

³² LEONTOVITSCH, 5.

³³ LEONTOVITSCH, 13.

³⁴ LEONTOVITSCH, 18.

³⁵ NEILL, 75 f.

³⁶ NEILL, 72.

³⁷ NEILL, 51.

berott på att den glömt sitt kristna ursprung,³⁸ den har insett frihetens värde, men glömt att friheten inte bara är frihet från yttre hinder.³⁹

Det finns en nära överensstämmelse mellan Ruggiero och Neill i synen på utilisterna. Dessa visade sin andliga torftighet genom att reducera varje värde till »the level of self-interest and thus deadening and degrading the life of the soul».⁴⁰ Neills formulering är ännu fientligare: »Apparently looking in a mirror, they created an intellectualized caricature of man made to their own image».⁴¹ Tendensen att spåra liberalismens urartning till den form av liberalism, som man ofta, i Sverige oftast, uppfattar som den egentliga liberalismen, möter hos flera amerikanska författare.

J. H. Hallowell anser, att så länge man trodde på en objektiv sanning oavhängig individernas vilja och intressen, så länge var liberalismen ännu »integral».⁴² Men när empirismen trodde sig kunna eliminera metafysiska problem och »value judgments», då blev rätten lika med intressena. Och det finns ingen garanti för att majoritetsbeslut utgör »rätten».⁴³ I den stund tron på en objektiv sanning upphörde stod valet mellan anarki och despoti.⁴⁴

Naturligtvis är inte de senast uppmärksammade författarna representativa för översikter av liberalismens historia. Men den konturlösa terminologin är genomgående, och det är i hägnat av den som blandningen av vetenskap och förkunnelse frodas.

Om nu detta utländska språkbruk konfronteras med det svenska, uppstår oundvikligen missförstånd. Axel Brusewitz har fastslagit i hur hög grad 1809 års »liberaler» är påverkade av

³⁸ NEILL, 303.

³⁹ NEILL, 308 f. Jämför RUGGIERO, 352, om Kant: det är dennes eviga ära att ha visat att lydnad gentemot moraliska lagar är »freedom».

⁴⁰ RUGGIERO, 108.

⁴¹ NEILL, 84.

⁴² HALLOWELL, 10.

⁴³ HALLOWELL, 53 f.

⁴⁴ HALLOWELL, 11.

Montesquieu.⁴⁵ Men hur förhåller det sig egentligen med Montesquieu, är han liberal?

1800-talets liberaler kanoniserade Montesquieu för hans kamp mot despotism, klerikalism och intolerans,⁴⁶ och det vanliga är att han räknas som liberal av idéhistorikerna. Jean Touchard kallar honom »liberal aristocratique» med tanke på adelns betydelse i den konstitutionella frihetens balansakt.⁴⁷ Men redan Voltaire och Helvetius anade det bruk konservatismen skulle kunna göra av en del av hans teorier. Klimatläran och teorien om de organiskt framvuxna lagarna blev stenar i den konservativa tankebyggnaden.⁴⁸ Med hänsyn till detta skriver Félix Ponteil, att den liberale Montesquieu »prend place dans la lignée des conservateurs».⁴⁹

När Raymond Gettell räknar Montesquieu till den liberala skolan av 1700-talets franska författare, så ingår det i ett schema som ger en alldeles speciell betydelse åt termen liberal. Gettell räknar med fyra olika riktningar inom reformdiskussionen i upplysningstidens Frankrike: den demokratiska (Rousseau, Holbach) som med förnuftets hjälp ansåg sig kunna konstruera den perfekta staten; den fysiokratiska (Quesnay), som var monarkistisk och helt inriktad på ekonomiska reformer; den revolutionära (Condorcet), som såg revolutionen som vägen att etablera folkets suveränitet, och – först i uppräknningen – den liberala (Montesquieu, Voltaire), som närmade sig samhälls-

⁴⁵ A. BRUSEWITZ: Studier öfver 1809 års författningskris. Den idépolitiska mot-sättningen (1915) 63, 71 ff, 87. Det är inte arvet från Montesquieu, som har bestämt Brusewitz' bruk av ordet »liberal» (jfr BRUSEWITZ: Representationsfrågan vid 1809–1810 års riksdag. En inledning till representationsreformens historia (1913) 28, om Georg Adlersparre och Montesquieu). Brusewitz använder huvudsakligen »de liberala» som ett partinamn synonymt med »det konstitutionella partiet», men ordet »liberal» förekommer även i en annan, idéhistorisk, mening. Det fanns säger Brusewitz (108), två meningsriktningar 1809: »en liberalt konstitutionell och en konservativt absolutistisk» och frågan om Montesquieus liberalism är därför inte ovidkommande.

⁴⁶ MARTIN, 166.

⁴⁷ TOUCHARD, 391.

⁴⁸ MARTIN, 166, 152.

⁴⁹ PONTEIL, 14.

problemen med en historisk metod.⁵⁰ Det vill säga, det är just ett av de konservativa dragen hos Montesquieu, som skiljer den liberala skolan från de övriga.

För Laski åter är det konservativa hos Montesquieu avgörande, omdömet blir »liberal conservatism».⁵¹ – Det skall här inte göras något försök att avdöma en internationell terminologisk tvist. Det skall bara konstateras, att när man kallar Montesquieus idéer liberala, sker det i en helt annan mening än den, som är den vanliga här i landet.

Problemet Montesquieu har ett nära samband med problemet Edmund Burke. Det går ett inflytande mellan dem, de konservativa elementen hos den förre återkommer hos den senare.⁵² Det finns emellertid drag hos Burke, som kan ge anledning till tal om liberalism även i hans fall. Det gäller whigpolitikern Burke, mannen som glorifierade de traditionella engelska friheterna. Touchard placerar visserligen Burke bland »les traditionalistes»,⁵³ men ger honom i ett annat sammanhang epitetet »aristocrat libéral».⁵⁴ Schapiro nämner Burke som »the great philosopher of the English system of aristocratic liberalism».⁵⁵ Möjligen har Ruggiero haft en betydelse härvidlag. För denne är Burke inkarnationen av den ena av de två liberala traditionerna.⁵⁶ I Burkes fall finns det ingen anledning att avstå från ett omdöme. För författare som är sysselsatta med de konservativa idéernas historia är denne en självklar utgångspunkt.⁵⁷

⁵⁰ R. GETTELL: History of political thought (1924), 283 ff.

⁵¹ LASKI, 210.

⁵² PONTEIL, 14.

⁵³ TOUCHARD, 540.

⁵⁴ TOUCHARD, 479.

⁵⁵ SCHAPIRO: Liberalism ... fascism, 29.

⁵⁶ RUGGIERO, 347 – NEILL, 76 – ANDREAE, 13, 64, är påtagligen under inflytande av Ruggiero, när han förklarar, att Burke med lika rätt kan kallas liberal som konservativ.

⁵⁷ TINGSTEN: De konservativa idéerna, 20. SABINE, 519. R. KIRK: The conservative mind from Burke to Santayana (1953) 101. Se även WATKINS, 179, MARTIN, 166, LASKI, 197 (konservativ men »elements susceptible of a liberal in-

Borell har ansett Fredrik Bogislaus von Schwerin svår att inpassa i tidig svensk 1800-talsliberalism.⁵⁸ Svårigheterna är i hög grad av samma art som beträffande Burke. Och en jämförelse med denne avgör saken – det är inte bara svårt, det är omöjligt att inpassa Schwerin i ett liberalt schema. När Fahlbeck diagnosticerar Schwerins konservatism, spelar de burkeska symtomen en viktig roll.⁵⁹

På det här stadiet möter möjligen den invändningen, att det är en fruktlös hantering att försöka tvinga in en komplicerad verklighet i bestämda fack. Men den som hävdar den meningen bör bannlysa termer som »liberal» och »konservativ» ur den idéhistoriska beskrivningen. Antingen kan man precisera deras innebörd, så att det går att avgöra om Schwerin är konservativ eller ej, eller också är de totalt meningslösa.

Framställningen har emellertid visat, att den författare som vill undvika missförstånd, måste närmare precisera vilket slag av liberalism han menar. Det kan lämpligen ske genom ett attribut av typen: aristokratisk, upplysnings-, romantisk, borgerlig. De tre förstnämnda typerna lär ännu sakna ett fast innehåll, men det ligger utanför ramen av denna uppsats att komma med förslag på den punkten. Uppgiften är här att avgöra, på vilka tecken den borgerliga liberalismen skall bestämmas.

3

Friheten hade länge varit ett axiom i det politiska tänkandet. Den hade utgjort en fundamental del av människans självklara,

terpretation»), GETTELL, 307 (konservativ men »a decided strain of liberalism»). R. R. PALMER: *The age of the democratic revolution. A political history of Europe and America 1760–1800*. I. The challenge (1959) 312 f, talar om Burkes konservativa och liberala »sentiments», alltså den vanliga vidsträckta betydelsen, men konstaterar också, att Burke (redan före 1789) formulerade vad som skulle komma att bli »philosophical conservatism» (jfr FAHLBECKS term »idékonservatism», ovan 28).

⁵⁸ BORELL, 16.

⁵⁹ FAHLBECK: *Idéer*, 116. Ovan 27.

naturliga rättigheter. Men det gamla naturrättsliga frihetsidealet hade blivit ett slött vapen för den avancerande medelklassens intressen. När Jeremy Bentham arbetade för juridiska reformer och David Ricardo för avskaffande av protektionismen fann båda, att deras strävanden blockerades av det rådande representationssättet.¹ Och detta hinder kunde man inte undanröja genom att åberopa människans naturgivna rättigheter. Överhuset och det konstitutionella balanssystem, i vilket det var infogat, uppfattades ju just som en garant för dessa rättigheter – så t.ex. av William Blackstone.² Det krävdes, och utilisterna fann också, andra medel att attackera den byggnaden. Bentham och hans meningsfränder underkände alla metafysiska antaganden om medfödda rättigheter. Satsen om »största möjliga lycka åt största möjliga antal» blev för dem den enda tillåtna, men också nödvändiga, utgångspunkten för uttalanden om samhället.³

Men gränserna kring den borgerliga liberalismen skulle bli alldeles för snävt dragna, om man fordrade en total frihet från naturrättsliga inslag. Sabine har också påpekat att satsen om »största möjliga . . .» förutsätter att varje individ har samma värde – ett postulat av naturrättslig art.⁴

Den utilistiska utgångspunkten är för övrigt otillräcklig för en bestämning. Den leder inte nödvändigtvis till en bestämd

¹ SABINE, 567.

² F. D. WORMUTH: *The origins of modern constitutionalism* (1949), 176. G. ANDRÉN: Några synpunkter på konstitutionsutskottets memorial nr 1 med förslag till regeringsform (1809 års regeringsform. Minnesskrift till 150-årsdagen den 6 juni 1959), 83. – Maktindelningen blev en tacksam försvarsposition för den svenska konservatismen. HECKSCHER: *Svensk konservatism II*, 90.

³ MARTIN, 8: James Mill hävdade, att om hans argument på basis av »största möjliga . . .» inte var giltiga, »the task of finding a good government must for ever be abandoned». SABINE, 563, 568; Jeremy Bentham hävdade, att »the basis of government is not contract but human need» och att »Blackstone's glorification of the British constitution and its supposed division of powers moves in the realm of myth». (citaten återger Martins och Sabines formuleringar).

⁴ SABINE, 575.

slutsats om samhällets organisation. Den upplyste despoten var bunden av kravet att styra så, att det gagnade alla hans undersåtar.⁵ Det som skiljer den borgerliga liberalismen från denna politiska filosofi, är föreställningen att varje individ bäst inser sin egen fördel och att han därför bör ha full frihet att själv vårda den.

Martin har påpekat att ett typiskt drag hos europeiskt tänkande efter franska revolutionen är dess attityd »towards time». Frihet, jämlikhet, broderskap, tolerans och »secular outlook» underordnas nu »progress» som en »ultimate standard».⁶ Denna distinktion är utan tvekan användbar vid analysen även av en tämligen grovt tillyxad politisk debatt. Det kan knappast väntas gå spårlöst förbi om frihetskravet i dess olika yttringar motiveras som en självklar rättighet, eller om friheten dessutom – eller eventuellt bara – får utgöra mekanismen i framåtskridandets process.

Tanken på framåtskridande genom en av mänskliga påfund och ingrepp opåverkad utveckling är emellertid inte den borgerliga liberalismens uteslutande egendom. Som redan påpekats hade många konservativa ideologer en stor tilltro till de ekonomiska krafternas fria spel.⁷ Men även en av konservatismens grundtankar – att de krafter som under den historiska utvecklingen format att samhället skall lämnas åt sig själva – företer drag av släktskap. Adam Smith och Edmund Burke var eniga om det meningslösa i att genom lagstiftning bekämpa fattigdomen; Smith därför att de ekonomiska krafterna i fritt spel säkrast ledde till ekonomiskt framåtskridande, Burke också därför att den visaste lagstiftare aldrig kunde tävla med visheten i traditionen.⁸ Det är nödvändigt att understryka, att den frihet som enligt den borgerliga liberalismen skall vara spiritus motor i

⁵ PONTEIL, 55 f (om Dalberg).

⁶ MARTIN, 277.

⁷ Ovan 32, not 42.

⁸ TOUCHARD, 479.

framåtskridandet gäller den enskilde individen, inte enbart ekonomiska lagar eller den historiska utvecklingen.

Ännu en gränsdragning måste tas upp till diskussion. Fysio-kratismens utgångspunkt är förvillande lik den borgerliga liberalismens: summan av det allmänna intresset är lika med summan av de enskilda intressena, därför frihet för den enskilde att tillgodose sitt intresse.⁹ Men via föreställningen att »les fondements de la morale ce sont 'les lois physiques mêmes de la reproduction perpetuelle des richesses' » som placerade »les propriétaires fonciers en tête de l'humanité»,¹⁰ kom fysiokraterna till slutsatser som blev till ett stöd för dem, som slog vakt om de sista feodala resterna i det västeuropeiska samhället.¹¹ Det var jordegendomen som var rikedomens källa, staten hade ingen annan uppgift än att skydda denna, och det skedde effektivast genom en stark statsmakt, det vill säga genom en despot, bunden bara av lagarna och med en självständig domarkår vid sin sida.¹² Samhällsintresset var för fysiokraterna ett ekonomiskt intresse. Det politiska i samhället var en ren »nattväktar»-uppgift och på det fältet tillämpades inte satsen om den enskilde som den bäste företrädaren för sina egna intressen.

Den borgerliga liberalismen bör följaktligen kunna sammanfattas så: en tro att framåtskridandet på samhällets alla områden är beroende av de individuella intressenas fria spel. Denna tro leder till krav på näringsfrihet och frihandel, på yttrandefrihet och parlamentarism (maktdelningen innebär en misstro till de enskilda individernas förmåga att rätt vårda det gemensamma bästa) samt på en riksdag där individer, inte stånd eller klasser, representeras.

Det bör understrykas, att det inte är reformkraven i och för sig som är avgörande för benämningen borgerlig liberalism. Det

⁹ A. MATHIEZ: Les doctrines politiques des physiocrates. (Annales historiques de la Révolution française, 1936), 202.

¹⁰ MATHIEZ, 203.

¹¹ ROLL, 141.

¹² MATHIEZ, 195 f.

är möjligt att komma fram till dem från helt andra utgångspunkter än den borgerligt liberala. En person med en borgerligt liberal åskådning kan också på grund av tillfälliga förhållanden tveka att med omedelbar verkan dra alla konsekvenserna av åskådningen. Detta behöver knappast förorsaka någon svårighet. Men en svårighet av en helt annan storleksordning ligger på lur.

Tron på framåtskridande genom frihet kan inte gärna vara fientlig mot sådana olikheter, t.ex. i ägande, som uppkommit genom och kan bestå i ett system av fri tävlan.¹³ Men om då en majoritet på det politiska planet drar fördel av principen om intressenas fria spel för att sätta sig i besittning av frukter, som den inte lyckas nå via intressenas fria spel på det ekonomiska planet? Den borgerligt liberala kan hävda, att den majoriteten har missförstått sitt intresse. Men om man nu garderar samhället mot sådana missförstånd genom att diskvalificera från rösträtt på grund av okunnighet eller beroendeställning, så tycks grundsatsen inte vara alldeles oskadad.

Detta intrikata problem kan emellertid här lämnas därhän. När det uppenbaras, att den ena friheten kan bli den andra frihetens fiende, då är det dags att börja tala om andra »liberalismer» än den borgerliga. Så länge fronten var vänd mot det bestående samhället och någon front åt vänster inte existerade, så länge var de olika friheterna ännu i harmoni. Och den harmonin var förutsättningen för en central punkt i den borgerliga liberalismen: det var medelklassen, som skulle utgöra eliten, som skulle leda och representera den stora massan.¹⁴

Avsikten med attributet »borgerlig» är inte att redan från början ange, att anhängarna skulle finnas inom de borgerliga sam-

¹³ PONTEIL, 136 (om Bentham, vars arbeten utgjort liberalismens bibel, PONTEIL, 137).

¹⁴ PONTEIL, 136 (om Bentham) W. L. DAVIDSON: Political thought in England. The utilitarians from Bentham to J. S. Mill (1935), 135, 138 (om James Mill). SABINE, 582 (om James Mill).

hällsklasserna. Det har framgått att även den vidsträckta liberalism, som anses ta sin början med reformationen och den kapitalistiska andans uppkomst, kan beskrivas som en »borgerlig liberalism».¹⁵ Bakgrunden är i stället den ledarroll som medelklassen tilldelades av den borgerliga liberalismen. Den höga värdesättningen av medelklassen är emellertid ett typiskt drag för en lång rad politiska tänkare under tidigt 1800-tal.¹⁶ Hör alla dessa till den borgerliga liberalismen, så som denna ovan har bestämts?

Ivar Andersson har konstaterat Benjamin Constants stora betydelse för de parlamentariska tendenserna hos 1820-talets riddarhusopposition.¹⁷ Constant hörde till den grupp franska politiker som samtiden kallade liberaler. Det faller genast i ögonen, att denna grupp innehöll politiker, som glorifierade medelklassen, men vars system avgjort faller utanför den borgerliga liberalismen.¹⁸ Att Francois Guizot och Pierre Paul Royer-Collard ville slå vakt om det bestående samhällssystemet vore i och för sig utan betydelse härvidlag, om inte detta system var – eller uppfattades vara – en kompromiss mellan legitimiteten och friheten, där ministären var helt beroende av kungen och där representationen avsåg intressen, inte individer.¹⁹

Constant är såtillvida »borgerligt liberalare» att han önskar en ministär, som är självständig gentemot kungamakten. Det rör sig emellertid om en utökning av Montesquieus schema av makter i balans. Constant har kluvit första statsmakten i två,

¹⁵ Ovan 37.

¹⁶ R. ARIS: *History of political thought in Germany from 1789 to 1815* (1936) 73, 81 (om Kant), SOLTAU, 44 (om Guizot), TINGSTEN, *De konservativa idéerna*, 75 (om Hegel). Observera synpunkterna på riddarhusets »medelklass»-karaktär, nedan 83 f.

¹⁷ ANDERSSON, 14 f.

¹⁸ Enligt bestämmningen ovan 48. Denna är tydligen snävare än t.ex. hos SCHAPIRO: *Liberalism . . . fascism*, 149 ff.

¹⁹ PONTEIL, 143 ff. Om en påverkan Burke – Royer-Collard, se J. P. MAYER: *Political thought in France from the Revolution to the Fourth Republic* (1942), 11.

som båda har tilldelats en självständig roll i balanssystemet; kungamakten har fått till uppgift att garantera jämvikten mellan de fyra övriga: ministär, övre och undre kammare, domarmakt. Den övre kammaren är ärftlig, som det engelska överhuset; för valrätt till den lägre krävdes egendom, helst jordegendom, det enda som säkert band en individ vid sitt land – »une théorie libérale timide» skriver Ponteil.²⁰ I 1820-talets Frankrike var det i stället hos en del av oppositionen på högerkanten som de tydligast uttalade parlamentariska tankegångarna påträffades.²¹ Slutsatsen blir den, att det inte räcker med att konstatera parlamentariska idéer eller påverkan från Constant för att man skall våga tala om borgerlig liberalism.

På 1830-talet är den borgerliga liberalismen i Sverige fullt utvecklade och i full kamp med regeringen. I Aftonbladet förkunnade Lars Johan Hierta Benthams idéer²² och Carl Henrik Anckarsvärd har i »Politisk trosbekännelse» övergivit Constants maktindelningsschema och hans ärftliga pärkammare.²³ Att denna liberalism inte kan föras tillbaka ända till 1809 torde stå fullt klart. Däremot är det i allmänhet den man har menat, då man har talat om 1820-talet som den svenska liberalismens första tid.²⁴ Därmed är en del av den fortsatta frågeställningen angiven: i vilken utsträckning kan man spåra en borgerlig liberalism i 1820-talets opposition mot Karl XIV Johans regerings-system?

»Denna begynnande borgerliga liberalism» skriver Gunnar Heckscher, »är av allmänt intresse bland annat ur den synpunkten att i motsats mot engelska liberalismen uppkommit utan all

²⁰ PONTEIL, 140 ff.

²¹ ANDERSSON, 18.

²² GÖRANSSON, 22.

²³ C. H. ANCKARSVÄRD: Politisk trosbekännelse (1833). GÖRANSSON, 105 ff.

²⁴ E. FAHLBECK: Ständsriksdagens sista skede (Sveriges riksdag. 8, 1934), 308, talar i detta sammanhang om »nyliberalism», vilket inte är särskilt lyckat med tanke på att detta vanligen åsyftar en helt annan riktning inom liberalismen.

anknytning till någon ekonomisk och social omvälvning i landet; som bekant kan man ju i Sverige icke tala om industrialismens genombrott före 1850-talet».²⁵ Det är alldeles uppenbart att det inte var någon industriell medelklass som först tog hand om den borgerliga liberalismen i Sverige. Oppositionen vid 1823 års riksdag var förankrad på riddarhuset och i bondeståndet. Och därmed är den andra delen av den fortsatta frågeställningen angiven: hur kan den borgerliga liberalismen vinna fotfäste i en församling av ämbetsmän och jordägare?

4

Varom liberale! utropar en insändare i Anmärkaren 1822. Men med förnuft – det är bara näringsfrihet som insändaren önskar. Utländska varor bör inte fritt få införas, det skulle betyda att man vore liberal mot utlänningarna men illiberal mot de egna medborgarna.¹ – Man observerar att ordet »liberal» har ett honnörsvärde, redan betydelsen »generös» kunde förorsaka detta. Men det är tydligt att det även har ett politiskt laddat honnörsvärde;² det är detta som är förutsättningen för insändarens argumentationsknep.

Ett resonemang av Magnus Björnstjerna ger ett intressant tillfälle att studera denna företeelse. Det fanns många, börjar Björnstjerna, som ansåg ett upphävande av »monopolier», skrån och prohibitivförfattningar som ett *conditio sine qua non* för ökad produktion och större välstånd. Björnstjerna ville inte bestrida den tanken i allmänhet, bara göra några anmärkningar. Jordbrukaren var monopolist när det gällde spannmål, han skulle då få ut högre pris och produktionen skulle öka. Fabrikanten däremot fick lägre produktionskostnad då priset på jordbruksprodukter var lågt, men han var samtidigt monopolist för

²⁵ HECKSCHER: Svensk konservatism I, 111.

¹ Anmärkaren 23/8 1822.

² Jfr Stockholms Courier 28/2 1820 och Granskaren 4/2 1823 (nedan 75).

sina egna tillverkningar. Hantverkarna menade, att deras näring skulle avtyna om skråna avskaffades. Den köpande allmänheten däremot fann i skråna ett förfärligt hinder för en ökad produktion. Och så vidare. Den teoretiske statsekonomen ansåg att prohibitiva författningar medförde minskad produktion. Den praktiska ämbetsmannen däremot fann, att tull var den minst tryckande och bäst fördelade skatteformen. Han ansåg också att jordbrukare, manufakturister och andra näringsidkare borde stödjas genom lämpliga monopol.

Björnstjerna ville nu inte avgöra vem av dessa två som hade rätt utan hänvisade bara till erfarenheten, som tydde på att man kunde nå välstånd på båda vägarna. När det hävdades att de prohibitiva författningarna var så skadliga för Sverige, borde man begrunda Norges exempel. (Här var det dags för en not: om Björnstjerna stod inför att välja antingen eller, skulle han välja handels- och näringsfriheten, men han ville därför inte dölja de stora olägenheterna). Åter till Norge: Vad var egentligen ett land där tyg m.m. ej kunde tillverkas? Där en tullförhöjning på bräder i England avsnörde tillgången på nödvändighetsartiklar? Vidare: om man inte hade några slöjder, hur skulle städer då kunna existera? Och var skulle jordbruket då finna avsättning? Nej, frågan om »monopolier» etc. hade inget omedelbart samband med frågan om trevnad i näringarna. Dess första villkor var flit, insikt, sedlighet, »tarvlighet». (Ny not: den som hade råd skulle inte avstå från lyx, ty genom den skaffade han ju arbete åt andra. Avsteg från en lämplig tarvlighet var det när en fabrikant med tre, fyra vävstolar åkte omkring i ekipage, när en hantverkare gav kalaser eller när en bondson hade ambitionen att bli ämbetsman.)³

Principen om frihet i näringarna känns obehagligt tvingande för Björnstjerna, och han prövar olika attityder gentemot den: han ställer sig neutral till den, han bekänner sig till den mitt

³ M. BJÖRNSTJERNA: Anförande till Finance-Committéen (1823), s. 58 ff.

ibland alla argument mot den, han reducerar den till en fråga av obetydlig vikt.

Även i borgarståndet kände man sig pressad av frihetsidén, när man gick i kamp mot förslagen till skråväsendets avskaffande. När lag- och besvärsutskotten hade föreslagit en utsträckt näringsfrihet⁴ reserverade sig nästan alla borgarståndets ledamöter i utskotten. P. Winblad försäkrade att han lika så mycket som någon annan respekterade de liberala idéernas och tidsandans tydliga syftning till krossande av skadliga eller onyttiga band uti samhällsinrättningen, men den gamla illiberal ansedda skråordningen hade ej lagt band på arbetsfliten, under den hade tvärtom skickliga hantverkare danats.⁵ P. U. Huldberg älskade i och för sig ej gamla former och han var så liberal som någon. Näringsfrihet lät bra, men om den utsträcktes för mycket gick den över i självsvåld. Skråtvång lät illa, men det var lagbundna rättigheter och skyldigheter det i verkligheten var frågan om.⁶

J. Cronius öppnade debatten i ståndet i samma anda. Att i överensstämmelse med den bättre upplysningens fordringar undanröja hindren för varje medborgares rätt att ägna sig åt det yrke genom vilket han kunde äga hopp att vinna en tarvlig utkomst åt sig och sin familj, detta var ett värdigt föremål för ständernas uppmärksamhet. Men man borde å andra sidan inte riva helt och hållet den ordningsfulla byggnad som under sekler bidragit till landets trevnad.⁷

Denna besvärande känsla av att behöva kämpa mot en god sak var typisk för ståndet och den är knappast överraskande med tanke på den kritik som den offentliga debatten i ett halvt sekel hade riktat mot skråväsendet.⁸ G. Lenning gav den ett

⁴ Bihang till Samtliga Riks-Ståndens Protokoll ... 1823, 7, 1 betänkande nr 125.

⁵ Bihang 7, 1 bet 125 s. L ff.

⁶ Ibidem, s. LXI.

⁷ Borg P 1823, bilagor 134.

⁸ LINDSTRÖM, 86 ff.

nytt tydligt uttryck i en reservation till bevillnings- och besvärskottens förslag till utsträckt handelsfrihet.⁹ Om man stod inför uppgiften att nu ge Sverige en samhällsförfattning, då kunde man tillämpa den föreslagna friheten, som ägde sin grund i en medfödd lika rättighet för alla samhällsledamöter. Men nu hade landet redan länge ägt bestämda samhällsformer, och det vore vådligt att rycka bort en bit av dessa.¹⁰

Vilka var de »liberala» idéer som hade en sådan good-will? Näringsfriheten var en så självklar sak att anhängarna egentligen inte behövde komma med någon utförlig argumentation. Att saken låg i detta läge visas bäst av, att lantmarskalken vid ståndens hälsningsceremonier vid riksdagens början kunde anse det tillåtet att ge borgarståndets deputation en tydlig admonition i näringsfrihetsfrågan.¹¹

Ofta räckte det för anhängarna med en allmän hänvisning till tidens billiga fordringar eller till de fördelaktiga följderna av större frihet. Men någon gång fick saken en närmare utveckling. Idén bakom handelsfrihet var enligt Bernhard Rosenblad den, att den utländska konkurrensen skulle leda det inhemska kapitalet mot de mest lönsamma näringarna.¹² Likartade tankegångar finns hos Polycarpus Cronhjelm¹³ och i bevillnings- och lagutskottens utlåtanden om handelsfrihet¹⁴ – att Cronhjelm därvid rekommenderade en viss moderation under övergången och att utskotten inte ville förorda total frihandel är ur principiell synpunkt av mindre vikt.

Dessa fragment av en ekonomisk teori på liberal bas påträffas alltså hos anhängare av handelsfrihet. Andra fragment redovisas – och avvisas – av motståndare till näringsfrihet. Tydligast sker det hos August von Hartmansdorff: den idé som präglade utskottens utlåtande innebar att varje person bara utför ett moment av arbetet, att hantverket ersätts av fabriker och att

⁹ Bihang 5, 1: 582 ff.

¹¹ RAP 1: 48.

¹³ RAP 1: 497.

¹⁰ Bihang 5, 1: 608.

¹² RAP 1: 496.

¹⁴ Bihang 5, 1: 595.

hantverkaren blir träl under kapitalisten. Men det var ingen förmån för staten att få fler och bättre tillverkade varor om man samtidigt fick fler till förmögenhet och sedlighet fördärvade innevånare. Man borde ta varning av den stora »pöbel» som fabrikererna alstrat i England.¹⁵

Detta argument möter inte ofta i borgarståndet, men några gånger gör man kortare anspelningar. Olaus Hambreus, »älskare af frihet», menade, att om stadsmannaklassen hamnade under penningmän så skulle samhället väl skörda en vinst till en början men skadas i längden. Man kunde jämföra den jord som odlades av torpare å ena sidan och av självägande bönder å den andra.¹⁶ Det verkar som om Hartmansdorff och Hambreus ligger i polemik med liberalismen. Men hur kunde det då komma sig att näringsfrihetens förkämpar så ofta gjorde halt inför handelsfriheten?

Lag- och besvärsutskotten delade i sitt utlåtande upp motionärerna i näringsfrihetsfrågan i två grupper. Den första gruppen byggde på den naturliga rätt, som tillkom varje medborgare att till sin bärning använda sin arbetsförmåga, som endast genom ett fritt användande kunde erhålla ett värde jämförbart med annan egendom.¹⁷

Utskotten har utan tvivel gjort en riktig karakteristik. Ibland är hänvisningen till naturrätten uttrycklig. Conrad Theodor von Schulzenheim hävdade att näringsfriheten ställde till förfogande de rättigheter naturen givit människan. Men det är tydligt att den utgör en grundval även i många av de fall då argumenten mera kretsar kring den praktiska nyttan.¹⁸

Greve Carl Henrik Posse hade skrivit ett av de radikalaste

¹⁵ RAP 7, 2: 281, 292. Jfr E. G. GEIJER: Nytt »Ett och annat» i anledning av frågan om akademiska jurisdiktionen (Samlade skrifter, 3) 312 f.

¹⁶ Borg P, bilagor, 140.

¹⁷ Bihang 7, 1: 11. Den andra gruppen, se nedan 59. Utlåtandet redigerat av Casper Ehrenborg, LINDSTRÖM, 260.

¹⁸ RAP, bil. 1: 862.

memorialen i frågan. Han föreslog att vem som helst, oavsett kön och utan avseende på läroår eller någon annan av de omständigheter som bör anses för varje självständig människas ensak, skulle få välja vilken eller vilka slöjder som helst. De statliga myndigheterna borde dock övervaka att ingen anmälde sig som näringsidkare utan att ha visat prov på erforderlig kunnsighet. Denna garanti för ordning och säkerhet innebar ingen inskränkning i den medborgerliga friheten, försäkrar Posse. Det var lagstiftarens skyldighet att vårda både köparens och tillverkarens rätt. Inkastet att köparens egen granskning var den bästa kontrollen stämde inte med erfarenheten. Om man prövade den teorien slöjd för slöjd »skulle man förvånas deröfver, att män med verklig upplysning, blott af nit att vara liberala, kunnat uppställa en så löjlig teori».¹⁹

Posses radikalism på näringsfrihetens område sträckte sig inte till handelsfrihetens. 1823 gav han ut en skrift som huvudsakligen ägnas åt det senare ämnet. Visserligen var utan tvivel »den största möjliga frihet så väl i avseende på människans gärningar som dess tankeförmåga, på en gång hennes rättighet och medlet för utvecklingen av hennes förmögenheter». Men det egna intresset var inte tillräckligt för att vägleda människorna, och regeringen fick därför inte sitta överksam. Det var dess uppgift att skapa jämvikt mellan stridande intressen. Om städernas innevånare fick avgöra, skulle utländsk spannmål införas även till priset av jordbrukarnas elände.²⁰ Man glömde att regering och huvudstad var till för rikets skull och inte tvärtom; om Stockholms och provinsernas intressen inte kunde förenas, borde provinsernas segra.²¹ De som trodde på den oinskränkta friheten som »nationalvälmågans hemlighet», kunde väntas

¹⁹ RAP, bil. 2: 874 ff.

²⁰ C. H. POSSE: Beträktelser öfver åtskilliga ämnen uti Statshushållningen med afseende på Sverige (1823), 59 ff, 69.

²¹ POSSE, 51 f.

fordra att Sverige prissgav sitt jordbruk, om landet kunde köpa jordbruksprodukter billigare i utlandet. Men hur kunde ett öde Sverige anses rikare än ett odlat?²²

Inställningen hos »de oberoendes» huvudman, Per Lagerhjelms, är av särskilt intresse. Större frihet i näringarna, säger han i en motion, skulle leda till deras trevnad och utvidgning, och de skulle då bli i stånd att ta upp ett överskott av ymniga skördar. Fortsättningen av Lagerhjelmns långa motion visar på samma sätt som Posses skrift och motion, att ett krav på näringsfrihet väl kunde förenas med en ekonomiskt politisk åskådning som i sin helhet absolut inte är liberal: ». . . en utredning af det allmänna, obegränsade frihetsbegreppet upplöser det samma uti formlöshet; att till exempel en obegränsad handelsfrihet, en enskild Bankinrättning m.fl. den blinda liberalitetens blommor, medför en cirkulation af industri och mynt, som tillhör verlden först och Staten sedan, då deremot all enskild verksamhet tillhör Staten först och verlden sedan . . . » Inte heller i näringarnas fall var det tillräckligt att staten deltog endast negativt, det vill säga att »de skulle lämnas handlost åt enskilda friheten. Vettenskapsmannen (nationalekonomen?) är blott åskådare», men – fortsätter Lagerhjelms med en inte alldeles glasklar men påtagligt konservativ formulering »folkslagens representant i världshistoriens styrelser, som förenar fornverld med efterverld och fattar folket först och individer sedan, sträfvor oupphörligt att förvandla såväl upptäckter i näringarnas som inom vettenskapernas områden, till nationens tillhörighet».²³

Adam Smith, David Ricardo, Jean Baptiste Say var inte okän-

²² POSSE, 37.

²³ RAP bil. 1: 934 ff. Detta memorial, protokollfört den 28/2, diskuterades sannolikt vid »de oberoendes» sammankomst hos Lagerhjelms den 22/2. Jacob Adlerbeths dagbok, UUB. Se BJÖRKLUND, StvT 1963, 52. – Se även Lagerhjelmns reservation i BankU, Bihang 6, 1: 2: LXXVII ff.

da för den svenska opinionen,²⁴ och det är rimligt att en del ställningstaganden till förmån för näringsfrihet varit en följd av ett studium av deras idéer. Det har emellertid redan tidigare varit väl känt att diskussionen huvudsakligen rörde sig på ett naturrättsligt plan.²⁵ Den skillnad som föreligger mellan dessa två möjligheter har däremot inte påtalats.

Det visar sig, att »liberal» i 1820-talets näringsfrihetsdiskussion inte står för idén, att det ekonomiska framåtskridandet bäst gynnas av de ekonomiska krafternas fria spel, utan för idén om frihet som en medborgerlig rättighet. För den som omfattar den förra idén, bör den i princip kännas tvingande på alla områden av det ekonomiska livet: näringsfrihet, frihandel,²⁶ penningpolitik etc. Men den har ingenting omedelbart självklart över sig, så att den genom att blott uttalas övertygar alla människor. Att näringsfrihetens motståndare tog upp den berodde inte på att den spelade någon avgörande roll för dess förkämpar; den var bara så mycket lättare att ta itu med.

Den sistnämnda idén däremot var självklar för alla, frågan var bara hur friheten bäst skulle realiseras och hur de nödvändiga gränserna skulle läggas. Den naturliga rätten omfattade naturligtvis inte utlänningar²⁷ – att döma av en debatt i bondeståndet om rätten att bränna brännvin inte heller kvarnägare, torpare och stadsbor²⁸ – och med handelsfriheten kunde man

²⁴ BORELL, 12. – När M. Björnstjerna i brev till G. F. Wirsén den 10/3 1821, Wirséns samling, RA, diskuterar statsskuldproblemet, säger han sig vara »förskräckt att i application av satserna befinna mig i motsats till så ryktbara namn som Smith, Say och Ricardo.» – Posses »Betraktelser» är till stor del utformade som en polemik mot Smith och Say. Att de båda ofta förefaller vara svårt missuppfattade, vilket möjligen kan förklaras med att deras idéer nått Björnstjerna genom mellanled (se referenserna s. 27 f), kan i detta sammanhang lämnas åsido.

²⁵ QVIST, 186.

²⁶ Frihandeln bildar enl. MYRDAL, 157, kärnan i det klassiska doktrinsystemet.

²⁷ Stockholms-Posten 16/5 1823.

²⁸ Bond P 1: 227 (J. Longberg), 229 (Måns Mattisson), 234 (Erik Andersson), 239 (C. H. Bergman). Det fanns dock de, som insåg att denna inkonsekvens

därför förfara efter lämplighet. Visserligen kunde det sägas att prohibitionen innebar ett monopol för den inhemske tillverkaren på bekostnad av förbrukarens rätt, men detta argument hade föga effekt eftersom man åtminstone i de tre världsliga stånden allmänt uppfattade sig som producenter inte som konsumenter.

De praktiska betänkligheterna, särskilt hantverkarnas utbildning och städernas onera, ägnades det största utrymmet under debatten i borgarståndet.²⁹ Men även på det naturrättsliga planet fanns det en möjlighet att anlägga moteld.

Den andra gruppen enligt lag- och besvärskottens indelning utgjordes av dem, som hänvisade till ett kontrakt mellan staten och en samhällsklass eller mellan särskilda samhällsklasser, genom vilket till exempel förhållandet mellan lantmannan- och stadsmannanäringarna bestämts till ömsesidigt biträde. Och en med stöd av samhällskontraktet förvärvat rätt måste vara lika helig som den ursprungliga.³⁰

Samhällskontraktet i gammal god mening var ett kontrakt mellan individer. När man anpassade detta till den aktuella situationen och lät kontraktet bli ett kontrakt mellan samhällsklasser, så inträffade det intressanta att man började närma sig en konservativ försvarsställning.³¹ Om man ville utsätta borgarståndet för ett experiment med sammangyttring av särskilda samhällsklasser, så skulle samhället upplösas i sin grundval, förutspådde J. Ullberg.³² Som vanligt är det Hartmansdorff som ger tankegången den skarpaste prägligen: förhållandet mellan medborgarna fick inte vara som mellan kornen i en sandhög

skadade ståndets position i näringsfrihetsfrågan och yrkade, att allt som verkade tvång skulle uteslutas vid remissen, Bond P 1: 240 (E. Cederborg).

²⁹ T.ex. Borg P, bilagor, 135 (J. Cronius) 5: 5 (L. J. Lundgren) 5: 24 (E. M. Leffler).

³⁰ Bihang 7, 1: 11 f.

³¹ Jfr om Burke och kontraktsteorien, A. COBBAN: Edmund Burke and the revolt against the eighteenth century (1929), 50.

³² Borg P 7: 36.

som lätt skingras av vinden; samhället måste byggas upp av smärre korporationer.³³ Lorenzo Hammarsköld kompletterade: skråväsendet låg i nära samband med »det innersta germanska lifvet, med de öfriga uråldriga Europeiskt Monarkiska institutionerna».³⁴

Även de farhågor för borgarståndets politiska existens, som den yrkade näringsfriheten väckte, anlade en väg mot konservatismen. Men slutintrycket blir att det gamla systemets försvarare ännu inte upptäckt de möjligheter konservatismen erbjöd. Då hade man lätt kunnat skaka av sig den i avancerat politiskt tänkande, både liberalt³⁵ och konservativt,³⁶ omoderna naturrätten.

Det är tydligt att kampen om näringsfriheten vid 1823 års riksdag inte låter sig beskrivas i kategorierna konservatism – liberalism. Lantbefolkningens missnöje med näringstvävet var långt äldre än dessa ideologier.³⁷ Men samtidigt var det naturligt, att detta missnöje, beväpnat med principen om varje medborgares medfödda frihet, började upptäcka den nyttiga satsen om ekonomiskt framåtskridande genom de enskilda intressenas fria spel.

Vid sidan av näringstvävet fanns det ytterligare några förhållanden, som var föremål för lantbefolkningens missnöje, och som tenderade till att ge »den osynliga handen» företräde framför staten. Per Gustaf Cederskjöld underströk, att skråförfattningarna inte bara hindrade den fria utvecklingen av människonaturens krafter, den påkallade också ofantliga skaror av ämbetsmän.³⁸ Jordbrukaropinionen var alldeles enig om att sta-

³³ RAP 7, 2: 284.

³⁴ RAP bil. 1: 319.

³⁵ Ovan 45 f.

³⁶ Odalmannen, populär tidskrift utgifven af HANS JÄRTA, I (1823), 82. TINGSTEN: De konservativa idéerna, 34 (om de Maistre), 53 f (om Adam Müller), 64 (om Savigny).

³⁷ BORELL, 12.

³⁸ RAP bil. 1: 471. Även RAP bil. 1: 933 (P. Lagerhjelm).

tens verksamhet på spannmålsmarknaden genom magasinsdirektionen var ett av skälen till jordbrukets betryck. Det var otjänligt, sade Fredrik Adolf Gripensvärd, att allmänna anstalter blandade sig i den enskilde näringsidkarens yrke. Denne vakade mycket bättre själv över alla detaljer och han kunde påpassligt utnyttja de möjligheter ögonblicket erbjöd. Ett ämbetsverk arbetade långsamt och det avskräckte den enskilde spekulanten, som mycket snabbare skulle kunna ge undsättning till orter med spannmålsbrist.³⁹

5

»Ännu äro vi i förvillelsen af en ultra liberalisme, Gudi lof, icke komme ända derhän, att vi skulle, för några indragne Dagblad, anmäla vårt hela StatsRåd till afsättning . . .»¹ Ludvig Boije hade alldeles rätt, men saken var i alla fall nära att förskaffa regeringen en tillrättavisning från riksdagen.

Konstitutionsutskottets dechargeanmärkningar hade på ett undantag när en mycket juridisk och formell karaktär. De påpekade felaktigheter i ärendenas handläggning eller olagligheter i beslutens innehåll. Undantaget från denna regel utgör första anmärkningen enligt regeringsformen § 107. Utskottet anmälde där två indragningar av Argus och en av Courieren, samt uttalade som en allmän iakttagelse att indragningsmakten borde brukas sparsammare. Dels vore det bättre att i förekommande fall av brottslig publicistik använda domstolarna, dels befarade utskottet att en del av de skedda indragningarna ej accepterades av det allmänna tänkesättet.² All hovsamheten till trots fanns det en politisk udd i 1823 års dechargebetänkande.

I en polemik mot Courieren varnade Svensk litteraturtidning för att lättsinnigt skrika ut ämbetsmännens misstag på torgen. Förtroende, inte kontroll, borde vara andan i samhället. Det

³⁹ RAP bil. 1: 375 f. Jfr dock om Posse, ovan 56 f.

¹ RAP 6: 383.

² Bihang 3: 158.

»censurat» som behövdes för att förebygga godtyckligt välde borde åligga adeln, de ädlaste och mest upplysta, inte tidningsmännen.³ Denna syn på ämbetsmännen och pressen utvecklades vidare i en uppsats av Nils Fredrik Biberg 1823. Det vore inte så orimligt, hävdade Biberg, att kräva att ämbetsmännen gick fria från det publicistiska klandret. Folket ägde ju redan konstitutionella kontroller på regeringen. Biberg var emellertid ändå beredd att godta, att folket genom pressen fick ännu ett organ för kontroll, sedan han fått brännmärka den falska liberalismens polemiska ton mot regering och ämbetsmän.⁴ Inget samhälle kunde umbära att folket omfattade regeringen med kärlek. Ämbetsmännen var regeringens andliga verktyg;⁵ allt otidigt anfall på dem undergrävde den moraliska grundvalen för staten.⁶

Tryckfrihet är en väsentlig följd av en borgerligt liberal övertygelse. De just refererade exemplen visar hur tryckfriheten i en konservativ åskådning får vika för kravet på kärlek mellan folk och styrelse och för uppfattningen av ämbetsmännens höga uppgift. Är det nu en konservativ och en borgerligt liberal syn som bryts mot varandra i tryckfrihetsfrågan vid 1823 års riksdag?

Vid indragningen av Anmärkaren den 25 januari 1820 uttalade kungen, att han var »lifvad» för »detta ädla bruk af tryckfriheten, då en Författare, i rakt och öppet anfall, med ett värdigt och sansadt språk framträder till försvar af de Constitutionella rättigheterne och fäster Styrelsens upmärksamhet på alla afwikelser derifrån».⁷ Hovkanslern af Wetterstedt försäkrade vid en indragning av Stockholms Courier, att det förgrip-

³ Svensk litteraturtidning 20/12 1821. Artikeln författad av W. F. Palmblad, H. OLSSON: C. J. L. Almquist före Törnrosens bok (1927), 173.

⁴ (N. F. BIBERG): Om falsk och sann liberalism (Swea, Tidskrift för vetenskap och konst, 1823), 13.

⁵ BIBERG, 22 f.

⁶ BIBERG, 27.

⁷ Statsrådsprotocoll i kammarärenden. Den 25/1 1820. RA.

liga inte var klandret, inte ens det stränga klandret, av myndigheternas åtgärder. Om någon till äventyrs skulle finnas som i varje anmärkning såg ett förebud till samhällets upplösning, så vågade Wetterstedt ändå tryggt påstå, att den stora mängden av »Eders Maj:ts Embets- och Tjenstemanna Corps icke tveka att underkasta sina gerningar Nationens och Publicitetens närmare skärskådande». En sådan granskning var nödvändig i en konstitutionell stat.⁸ »Medborgerlighet» – som Courieren saknade – kunde mycket väl förenas med ogillande av en regeringens åtgärd.⁹ Tillförordnade hovkanslern af Kullberg hade ingenting emot en värdig och anständig granskning av regeringens åtgärder, när han ingrep mot Argus den 22 januari 1822.¹⁰ – Ord och gärning tycks inte stämma riktigt ihop. Det är nödvändigt att närmare granska motiven för indragningarna.

De gånger statsrådsprotokollet i tryckfrihetsärenden registrerar förgrifliga uttalanden om främmande makter kan i detta sammanhang lämnas därhän – utrikespolitiska faromoment kan få även en hängiven tryckfrihetsvänlighet att jämka på sig. Detta motiv var för övrigt avgörande endast en gång,¹¹ och det lämnades utan avseende i konstitutionsutskottet.

Två andra moment är intressantare. Anmärkaren hade kritiserat en av Kungl. Maj:t utfärdad varning, att man kanske måste vidtaga åtgärder mot bruket av överflödsvaror. Tidningens kritik var riktad mot »ministrarna», konstaterade hovkanslern, men det fanns inga ministrar i Sverige. Då man klandrade ett i Kungl. Maj:ts namn utfärdat påbud, gjorde man antingen rådgivarna till maktägande och styrande, eller också klandrade man den som inte fick klandras.¹² Om detta resonemang accepteras, hur går det då med det »stränga klandret av offentliga

⁸ Statsrådsprot. 10/4 1821.

⁹ Statsrådets protocolle. Kammarexpeditionen. Den 23/4 1822.

¹⁰ Statsrådsprot. 10/12 1822.

¹¹ Statsrådsprot. 8/3 1820 (gällde Frihetsvännen).

¹² Statsrådsprot. 25/1 1820.

handlingar»? Det är inte säkert att Wetterstedt observerade motsättningen. Det viktiga är, att denna i och för sig effektiva kombination av regeringsformen och tryckfrihetsförordningen bara förekom en gång, det var under de allra första indragningarna våren 1820. I fortsättningen skulle indragningsmotiven vara av en annan typ.

Justitiekanslern Bergenschöld prövade en annan möjlighet: »våldig för allmän säkerhet». Det gällde Courierens som hade tryckt en artikelserie kallad »En blick på Sveriges ekonomiska läge och vinst av 1809 års revolution.» Tidningen ansåg att vinsten i ekonomiskt avseende var obefintlig. Bergenschöld antydde den slutsats, som man kunde komma till om man accepterade Courierens undersökning: en ny revolution. Emellertid var man ju inte angelägen att erkänna att den allmänna säkerheten vilade på så svaga grunder, att den kunde hotas av några publicister. Bergenschöld gjorde därför en pressning av lagtexten: artikeln var våldig ej till sin verkan men till sin syftning. Han blev ensam om detta, några av statsråden ville denna gång låta nåd gå före rätt, de övriga ville lägga förment smädlighet till grund för åtgärden mot tidningen.¹³

Redan i den ovan omtalade aktionen mot Anmärkaren underströk Wetterstedt att ämbetsmännen borde ha lagarnas stöd i deras av smädelser, mödor och bekymmer tyngda verksamhet.¹⁴ Smädelse enligt Wetterstedts mening var att upphöja misstag till verkliga brott; att ständigt återkomma till misstagen; att söka jämna allt till jorden, innan det ännu fanns någon plan till uppbyggandet; att förlöjliga gamla former eller personer, som verkade genom dessa former;¹⁵ att aldrig se någon förtjänst; att övergå från sak till person.¹⁶ Vid indragningen av Argus den andre beklagade sig af Kullberg över, att de så kal-

¹³ Statsrådsprot. 23/4 1822.

¹⁴ Statsrådsprot. 25/1 1820.

¹⁵ Statsrådsprot. 10/4 1821.

¹⁶ Statsrådsprot. 22/1 1822.

lade ministrarna samt ämbetsmännen alla tycktes vara »Argi fiender». Han misstänkte att tidningens avsikt var att inge den kommande riksdagen »fördom» mot ministrar och ämbetsmän.¹⁷

Det är inte överraskande, att ämbetsmän reagerade mot den ämbetsmannafientliga tonen i de nya tidningarna. Men den reaktionen hade ännu inte lett till något ifrågasättande av tryckfrihetens värde i en konstitutionell stat. Regeringen skattade i princip tryckfriheten lika högt som någon tidningsman.

De indragningar som drabbat Frihetsvännerna och Anmärkaren lämnade konstitutionsutskottet därhän utan debatt eller votering. Tre indragningar av Courieren och två av Argus föranledde däremot debatter. För de två första indragningarna av Courieren önskade majoriteter bland bönder och adelsmän tilllämpa regeringsformen § 107, men två stånd stod mot två i voteringen. Vid voteringarna om de tre övriga indragningarna hade några av borgarna bytt sida, och konstitutionsutskottet beslöt i dessa fall att rikta en anmärkning mot statsrådet. Det är intressant att studera voteringssiffrorna. I de fyra voteringarna avgav bönderna sammanlagt endast tre röster till förmån för regeringen, adelsmännen sju, borgarna elva och prästerna sjutton.¹⁸

Under dechargedebatten på riddarhuset var regeringens vänner beredda att försvara tryckfrihetspolitiken.¹⁹ Carl Stellan Mörner hade rentav önskat fler indragningar av illvilliga tidningar utan respekt för folks goda namn och rykte.²⁰ I bondeståndet däremot uttryckte även regeringens allra främste talesman Anders Sandsten med bifall av vice talmannen Jon Jonsen önskemål om en inskränkning i indragningsmakten.²¹ Hur

¹⁷ Statsrådsprot. 10/12 1822.

¹⁸ Konstitutionsutskottets protokoll 1823 fol. 286 ff, Riksdagens bibliotek.

¹⁹ RAP bil. 6: 167 f (A. Rudbeck), 6: 383, 429 (L. Boije).

²⁰ RAP 6: 231.

²¹ Bond P 4: 140, 148.

kom det sig att tryckfriheten kändes så särskilt angelägen just i bondeståndet?

Ideologiskt låg *Argus* och *Courieren* långt från varandra. *Argus* beskrev i en artikelserie, hur två tanke-system befann sig i strid med varandra, det liberala med Rousseau, Condorcet, Thomas Payne, och det ultraistiska med Burke, Bonald, Adam Müller och dennes efterföljare Geijer. Den senare gruppen var orättvist misskänd i Sverige, men ingendera parten hade helt rätt, otyglad ultraism ledde till teokrati, otyglad liberalism till republik.²² *Argus'* pretention att ha sammansmält de ultraistiska och liberala idéerna bestreds av *Courieren*s redaktör Johan Peter Theorell. Han hävdade med all rätt att *Argus* hörde hemma i det förra lägret; *Courieren* däremot var liberal.²³

Inte heller var det raden av journalistiska nålstick, noga registrerade i statsrådsprotokollet, som gjorde *Argus* och *Courieren* till oppositionstidningar. På det området var *Anmärkaren* avsevärt mer avancerad, och de indragningar som drabbade den tidningen blev inte föremål för någon reaktion i riksdagen.

Det som mer än något annat konstituerade oppositionstidningarna *Argus*²⁴ och *Courieren*²⁵ var i stället klagomålen över jordbrukets betryck. Och vad som ur en synvinkel var ämbetsmännens irritation över närgången kritik, kunde ur en annan uppfattas som ett undertryckande av sanningen om jordbrukets nödläge.

²² *Argus* 8/8 1821. Se även nedan sid. 75 not 41.

²³ (J. P. THEORELL): Ett polemiskt häfte i lagfarenhet och politik utgivet af *Courieren*s redaction (1821) 27.

²⁴ *Argus* 20/3 1822, 18/1, 25/1 1823. I det senare numret prisas Anders Danielssons hälsningstal till medstånden. Dessa innehöll inte bara de vanliga artigheterna utan även uttalanden om allmän nöd i landet, som väckte stor irritation. Se även nedan sid. 74 not 38.

²⁵ Särskilt artikelserien »En blick på Sveriges ekonomiska läge och vinst af 1809 års revolution» (15/4 1822), som föranledde indragning men fortsattes i en broschyr med samma titel. Om J. P. Theorells inställning till bondeståndet, se ANDREAE, 102.

6

I ett av sina första nummer talar Argus om, hur publicitetens frammarsch innebär steg mot »det fullkomligare rättstillstånd som skall antydvas med ordet: konstitution».¹ I första plenum i bondeståndet 1823 hyllade talmannen Anders Hyckert sekreteraren som en man som liksom Hyckert själv märkt »det constitutionella ljusets annalkande».² Det är tydligt att begreppet »konstitutionalism» på den tiden hade en betydligt vidare och mer värdeladdad betydelse än nu. Argus observerar också att det hade utsatts för honnörsords vanliga inflation, och att det användes i tid och otid, t.o.m. som tillhygge i enskilda tvister.³

Så kom det sig att »konstitutionalismen» kunde tillämpas även i högst oväntade sammanhang. »Ifrig älskare och försvarare av allt Constitutionellt» säger Henning Wrangel, »har jag försökt att betrakta dem (frågor rörande statshushållningen) med den anda, som constitutionella principer ingifva», dvs. varje medborgares frihet borde säkras på skråförfattningarnas, prohibitivsystemets och krediträttens områden.⁴

Men parallellt med den vidsträckta betydelsen löper en annan där »konstitution» betyder en författning som säkrar medborgerliga friheter, alldeles särskilt en författning som säkrar friheten genom balanserande statsmakter eller ståndsprinciper. I nämnda memorial redovisar Wrangel även denna betydelse. Då man hade satt gränser för både kungens och folkets makt, då hade man valt en medelväg som hette konstitution.⁵

Honnörsordens mångtydighet var ägnad att suddas ut de principiella meningsskiljaktigheter som existerade. »Liberal» kunde användas om den mest radikala gruppen på riddarhuset,⁶

¹ Argus 3/1 1821.

² Bond P 1: 14.

³ Argus 20/6 1821.

⁴ RAP bil. 3: 309.

⁵ RAP bil. 3: 291.

⁶ BJÖRRLUND, StvT 1963, 65.

men det var i en annan mening lika berättigat när hela denna församling gjorde anspråk på det.⁷ »Konstitution» kunde vara ett hägrande framtidsmål, men det kunde också vara en beskrivning av den existerande statsrättsliga situationen.⁸

Men det var inte bara ordets mångtydighet som gjorde att alla, »parlamentariker» eller inte, stod på samma »konstitutionella» grund. Maktdelningstanken var visserligen regeringsföreträdarnas främsta svar på parlamentariska idéer.⁹ Men det förhöll sig faktiskt så att även »parlamentarikerna» var fångade av den.

Ledamoten av bondeståndet Johan Jakob Rutberg inlämnade vid riksdagen ett förslag till en radikalt ny grundlag. Kungens roll skulle i denna inskränka sig till att utse ministrarna ur en av ständerna vald kår och att bedöma deras »offentliga karaktärer».¹⁰ Den viktigaste rollen i regeringsarbetet skulle spelas av statssekreterare med oinskränkt chefsställning över var sin gren av förvaltningen.¹¹ Trots detta försäkrade Rutberg, att han strävat efter en kungamakt lika självständig som folkmakten. Den skulle utgöra vishetens motvikt mot ögonblickets otålighet.¹² Johan Peter Theorell,¹³ anhängare av parlamentarism i Benjamin Constants anda, talar i ett annat sammanhang om dualismen som den konstitutionella monarkiens sanna hemlighet.¹⁴

⁷ Alla var så tillvida »liberala» att de syftade till allmänt väl, hävdade Wetterstedt i offentlighetsdebatten, RAP 2: 497.

⁸ Svensk litteraturtidning 24/11 1822 – »Konstitutionell» och »liberal» betydde följaktligen ofta, liksom 1809, samma sak. Granskaren 16/12 1823.

⁹ RAP 4: 59 (statsrådet A. G. Mörner). Statsrådsprot. Kammarexp. 23/4 1822 (Wetterstedt).

¹⁰ J. J. RUTBERG: Memorial med förslag till en ny grundlag, ingifwet i Rikets Höglöf. Ständers Constitutionsutskott den 4 mars 1823 (1823), 8, 14.

¹¹ RUTBERG, 13 ff.

¹² RUTBERG, 6.

¹³ Theorell har ansetts fungera som Rutbergs och Anders Danielssons »skrivhjälp». K. WARBURG: Johan Gabriel Richert. Hans lefnad och uttalanden, 2. (1905), 87.

¹⁴ THEORELL, 36.

Det var inte bara vid teoretiska spekulationer som »parlamentarikerna» arbetade med maktdelningstanken. Vid de försök som oppositionen gjorde att utestänga statsråd m.fl. från bänkmansvalet, kom maktdelningsargumentet väl till pass.¹⁵ Hos personer som Carl Henrik Anckarsvärd kan detta förefalla som ett opportunistiskt avsteg från en ofta hävdad parlamentarisk åskådning. En inkonsekvens var det naturligtvis, men det anmärkningsvärda är inte att boskillnaden mellan lagstiftande och verkställande makter åberopas, det var en självklarhet av ungefär samma art som den medborgerliga frihet, maktdelningen skulle skydda. Den besvärliga inkonsekvensen inträffar när det parlamentariska idealet skall förenas med denna självklarhet.

När Argus gör den vanliga uppdelningen av staten i en monarkisk och en populär princip, visar det sig att adeln som riksdagsstånd hamnar inom den förra principen, men att den av adelsmän sammansatta ministären får rum inom den senare.¹⁶ Ett svårpenetrerat djupsinne är inte ovanligt hos Argus. Till den just nämnda säregna kombinationen har emellertid Argus-Johanssons politiske vän, Carl Henrik Anckarsvärd, levererat nyckeln.¹⁷

Under »adressdebatten» uppstod en diskussion om ordet »allena styra riket» i regeringsformens § 4. Anckarsvärd anklagade regeringens företrädare för att glömma paragrafens fortsättning: »på det sätt denna regeringsform föreskriver» och regeringsformen föreskrev, att kungen var skyldig att ta råd av ett statsråd, att den föredragande kunde hindra expeditionen av ett beslut genom att vägra kontrasignation, samt att rådgivarna var ansvariga för såväl givna som uteblivna råd. Allt detta måste betyda, att kungen var skyldig att fatta sina beslut i enlighet med

¹⁵ RAP 1: 71 ff.

¹⁶ Argus 29/8 1821.

¹⁷ C. H. Anckarsvärd omtalar i brev till fadern 24/2 1823, Eriksbergsarkivet, RA, att Argus »varje dag» deltar i politiska sammankomster hos honom.

de råd han fick. Men det betydde därför inte, att det var rådgivarna som styrde allena, ty det krävdes ju alltid samstämmighet mellan kungen och dem för att ett beslut skulle komma till stånd.¹⁸ Den ömsesidiga vetorätt, som grundlagen tilldelade kung och riksdag i lagstiftningsfrågor, överflyttar Anckarsvärd på förhållandet mellan kung och statsråd. Jämviktsprincipen har bibehållits, men jämviktspunkten förskjutits. När Henning Wrangel talar om, att »en Constitutionel Konung och en välsinnad Regering böra aldrig kunna beklaga sig öfver den skiljemur, som Nationens Representanter önska att uppresa, mellan dessa båda magter», så kommer denna förskjutna jämviktspunkt i tankarna.¹⁹

Maktdelningsprincipen hade Anckarsvärd alltså kvar, men det var knappast möjligt för honom att i det sammanhanget göra distinktionen mellan verkställande och lagstiftande makter. Det förhöll sig också så, att oppositionen i stället för dessa ord hellre valde begreppen »folket» och »styrelsen». Anckarsvärd utreder i nyssnämnda yttrande även rådgivarnas ställning i förhållande till folket. Ministern ansvarade för allmänna opinionen, och måste för »sitt liv, sin välfärd och sin heder» vara dess representant.²⁰ Begreppet »folket» vidgades att omfatta inte bara de enskilda medborgarna, utan via representationen och tryckfriheten även männen vid kungens rådsbord.

Ivar Andersson och Gunnar Heckscher har tidigare påpekat det ofullgångna i den parlamentariska tankegången hos den tidiga Karl Johanstidens opposition. Dess strävan skulle ha varit att inskränka regeringsmakten inom så trånga gränser som möjligt²¹ och den gjorde inte några anspråk på parlamentariskt inflytande vid regeringsbildningen.²² Den skulle också ha haft

¹⁸ RAP bil. 4: 8 ff.

¹⁹ RAP bil. 4: 48.

²⁰ RAP bil. 4: 8.

²¹ I. ANDERSSON, s. 86.

²² ANDERSSON, 89. G. HECKSCHER: Konung och statsråd i 1809 års författning.

»föga sinne för behovet av en stark regering med ledande ställning i förhållande till representationen».²³ Denna uppfattning är inte helt riktig. Åtskilliga företrädare för oppositionen var avsevärt mer avancerade än Heckscher och Andersson har observerat. Kravet på ministärskifte är så klart framställt som gärna kan önskas²⁴ och även metoden att framtvunga ett skifte genom anslagsvägran anvisas uttryckligen.²⁵ Regeringens ovilja att ta ledningen i det politiska arbetet var en av de återkommande punkterna i Anckarswärds oppositionstal.²⁶ Det var i själva verket ett ganska naturligt svar på regeringens försök att dela ansvaret för det tryckta ekonomiska läget mellan de utländska konjunkturerna och riksdagen.²⁷ Det ofullgångna i de parlamentariska tendenserna vid 1823 års riksdag ligger i stället i oförmågan att lämpa maktdelningsidealet över bord. Men samtidigt är det uppenbart att oppositionens krav på kontroll över första statsmakten måste leda till att maktdelningstanken alltmer reserverades för den metafysiska sfär där problemet om statens sanna väsen avhandlas.

En av de mest dramatiska och mest kända episoderna under 1823 års riksdag utgör Baltzar von Platens uppgörelse med Carl Henrik Anckarsvärd med anledning av dennes motion om indragning av alla ministrar utom de ackrediterade i London och

Regeringsmaktens inre gestaltning under det nya statsskicket's första halvsekel. (1933), 349.

²³ HECKSCHER, Konung ... 353.

²⁴ RAP bil. 4: 48 (H. Wrangel), bil. 6: 228 f (C. F. Horn). Constitutionsutskottets inkomna handlingar år 1823 fol. 361. Riksdagens bibliotek (anmärkningsanledning av greve C. H. Posse) samt följande not.

²⁵ RAP bil. 1: 700 (C. H. Anckarsvärd). Argus 14/8 1822.

²⁶ RAP 2: 55, bil. 2: 953 (C. H. Anckarsvärd). Även bil. 4: 65 (greve C. H. Posse), bil. 4: 47 f (H. Wrangel). Argus 14/8 (artikeln observerad av HECKSCHER: Konung ... 349) och 16/11 1822. STJERNQVIST, 315, 382, 385, har bidragit till att korrigera uppfattningen på denna punkt. Oppositionen stod främmande inför tanken att ständerna skulle ta ledningen av statsregleringsarbetet. Anckarsvärd krävde 1817 en »statsplan».

²⁷ RAP bil. 3: 379 f, 387 (A. G. Mörner).

Petersburg.²⁹ Det har inte tidigare observerats, att i denna mot-attack från den regeringstrognas sidan – så har saken uppfattats – var kravet på ministärskifte i princip godtaget. Platen förutskickade i kryptiska ordalag, att han skulle kunna komma att stödja ett sådant krav – sannolikt menar han, att detta kunde tänkas bli ett resultat av konstitutionsutskottets granskning av statsrådsprotokollet.³⁰ Riksdagens rätt att blanda sig i regeringens sammansättning kunde faktiskt inte bestridas. Hovkanslern af Wetterstedt erkände under »adressdebatten» det formellt oantastliga i oppositionens krav på ministärskifte. Om ständerna fann att styrelsen var dålig borde de försöka byta den med hjälp av regeringsformens § 107.³¹

Det var först i frågan om förhållandet mellan kung och ministrar som meningarna skar sig på allvar och gav upphov till många och långa debatter. Allt tal om maktindelning till trots innebar ju »parlamentarikernas» strävan i realiteten att makten flyttades från kungen till hans rådgivare. En viktig punkt var härvid kravet på reservationsrättens avskaffande. Regeringsformens tanke var ju den, sade man, att rådgivarna skulle ansvara för regeringsbesluten i förhållande till riksdagen och till den allmänna opinionen. Om vederbörande reserverade sig, sköt han över ansvaret på kungen, som inte fick kritiseras. Om en statssekreterare ej kunde taga ansvaret för ett kungligt beslut borde han lämna sitt ämbete.³² Rutbergs grundlagsmemorial skall åter

²⁹ Platens tal väckte en våldsamt upphetsning i riddarhussalen (A. GRADE: »Carl Henric Anckarsvärd», SBL 1: 632) och Anckarsvärd erkände i sin replik att han var bragt ur fattningen (RAP 2: 55, 59). Han tog revansch i ett brev till fadern: »Därefter stod Platen opp såsom en riktig vattuman, nyss upkommen ur Canalen, hårtestarne raka, hängande kring öronen som på havsfrun, ögonen stirrande som på en lax, näsan och kindbenen af hummerns färg». (Carl Henrik Anckarsvärd till fadern den 3/3 1823, Eriksbergsarkivet, RA.)

³⁰ RAP 2: 52 f.

³¹ RAP bil. 4: 82 f.

³² KU ink. handl. fol. 116, (anmärkningsanledning av C. F. Horn), 4: 64 (P. G. Cederschjöld), 4: 72 (A. von Hartmansdorff), 2: 18 (C. H. Anckarsvärd; motion om löneökning åt statssekreterarna).

citeras: om det skall kunna finnas någon kungens helgd och värnads i ett land med tankefrihet och granskningsrätt, måste man flytta över ansvaret från honom till rådgivarna.³³ Detta är en viktig punkt för förståelsen av den tidigare svenska »parlamentarismen».

Det kan tyckas som om »parlamentarikerna» ställde upp en olöslig ekvation, när de ville inpassa sitt ideal i den svenska grundlagen. Men den olösliga ekvationen fanns där redan förut, den bestod av de politiska axiomen om kungens beslutanderätt, hans ställning ovanför varje kritik och värdet av offentlig samhällsdebatt. Ingen kunde ifrågasätta dessa tre storheter. Att ansvariga ämbetsmän i praktiken var mest villiga att jämka litet på den sista är helt naturligt. Det är lika naturligt att den, för vilken kritik av ämbetsmännens åtgärder framstod som en nödvändighet, inför valet mellan de två första valde den minst riskabla. Mekanismen kan studeras i ett anförande av Johan Fredrik Rehbinder.

Om man som Rehbinder ansåg, att jordbrukarna var utlämnade åt en klass »av blodsugande kapitalister» men samtidigt prisar en »god Konung» som med skäl kunde »kallas landets far», hur skulle den motsättningen lösas? Jo, ministrarna upplyste inte kungen om landets dåliga läge. I stället fick man från dem höra prunkande beskrivningar av allmän välmåga.³⁴ Det var uppenbarligen inte Rehbinders avsikt att presentera några chockerande statsrättsliga teorier. Han ansträngde sig i själva verket att tillmötesgå regeringens företrädare genom att med dem lägga en stor del av ansvaret på riksdagen. Men om man hävdade att det dåliga läget var en följd av dåliga rådgivare, så hade man ju därmed erkänt att dessa realiter formade beslutet.

Precis som det har visat sig att regeringens tryckfrihetspolitik var grundad i en konkret politisk situation och inte i en teoretisk åskådning så visar det sig också att en annan konkret

³³ RUTBERG, II.

³⁴ RAP bil. 1: 617 f.

situation – missnöje med jordbrukets ekonomiska läge och omöjligheten att kritisera kungen – leder mot parlamentarism.

Därmed är det egentligen redan utsagt att de parlamentariska tankegångarna inte behöver uppfattas som en följd av en liberal åskådning. Och Schwerin och Argus-Johansson upphör att vålla något huvudbry.³⁵ Situationen var i själva verket sådan att oppositionella tendenser lika gärna kunde driva åt ett helt annat håll än liberalismen – nämligen mot den engelska konservatismen.

En revolutionsåminnelsefest i Sverige består Argus en ofördelaktig jämförelse med en liknande minnesfest i England med anledning av 1688, varvid »Whigismens eller den konstitutionella frihetens hjeltar» hyllades.³⁶ Den 28 mars 1821 refererar Argus en debatt i överhuset om en föreslagen kommitté för utredande av nöden i landet. Whiglorderna Grey och Lansdowne kräver sträng hushållning med statens medel och prohibitivsystemets avskaffande. Även vid andra tillfällen ägnas whigpartiet en uppskattande uppmärksamhet.³⁷ De anklagelser för att vansköta jordbrukspolitiken som riktades mot den engelska regeringen påminner slående om Argus' och andras oppositionsprogram inför 1823 års riksdag.³⁸

För en radikal svensk oppositionsman var de engelska kollegernas krav på regeringsskifte framställda i en idealiskt frispråkig form.³⁹ När Argus i Edmund Burke beundrar upphovs-

³⁵ BORELL, 15, talar om Argus' i svensk liberalism säregna hållning och (16) om den ännu större svårigheten att inpassa Schwerin i tidig 1800-talsliberalism.

³⁶ Argus 14/3 1821. Möjligen är detta modellen för den sammankomst med hyllningstal över avlidna riksdagsmän, »hvilka verksamt bidragit till de constitutionella Samhällsförhållandernas utbildande i vårt Fädernesland», som oppositionen anordnade 16/4 1823. Tal till åminnelse af aflidne riksdagsmän (1823).

³⁷ Argus 28/3 1821, 9/3, 23/11 1822.

³⁸ Argus uppmärksammade opinionsmöte av engelska jordbrukare 30/3, 3/4, 17/4 1822 och drar 30/3, 1/5 och 1/6 1822 parallellen mellan England och Sverige.

³⁹ Schwerin citerade Tierneys replik till Castlereagh: Hellre dör jag på en dynghög, än jag skulle vilja bli en minister sådan som ni. RAP 2: 67.

mannen till den »ägta Whigismens lära»,⁴⁰ så är det inte förvånande att samtidigt med ett parlamentariskt ideal möta en lång utläggning i konservativ anda om den konstitutionella monarkien som en religiös (monarkens gudomliga helgd) eller hierarkisk institution med en inympad demokratisk telning samt ett försvar av ståndsriksdagen.⁴¹

Fredrik Bogislaus von Schwerin hade 1816 skrivit, att Tories representerade statens excentriska princip, de utåt riktade krafterna, medan Whigs var företrädare för den koncentrisk, dvs. de inriktade sig på författningsfrågor, ekonomi och allmän bildning.⁴² Om denna karakteristik jämföres med Schwerins egen verksamhet som riksdagsman, så stöder det iakttagelsen att oppositionen på sina håll var tänkt som ett svenskt whigparti.⁴³

7

Granskaren, kallad »ministerialblad»,¹ konstaterade den 4 februari 1823 irriterat att det hörde till rådande ton att vara liberal, och att man inte kunde vara liberalare än då man önskade oinskränkt publicitet i allting. Den stora debatt om offentliga förhandlingar på riddarhuset, som varade från januari till maj, har visat sig vara av betydelse för att fastställa en »partibildning» vid riksdagens början.²

⁴⁰ Argus 8/8 1821.

⁴¹ Argus 17 och 18/8 1821. Artikeln användes av Hans Järta i Odalmannen (1824) Bihang 129, där också Burke hyllas (173), som ett vapen mot Argus av år 1823. – Artikeln refereras av E. RODHE: Geijer och samhället. En studie i svensk tradition (1942), 134 ff, 143, som ändå anser att Argus »i grund och botten» är liberal. – Om Burkes kombination av konservatism, maktdelningslära och parlamentarism, se SABINE, 512. Även Johanssons samtida bland Whigs sysslade med problemet att kombinera maktdelning och parlamentarism, N. ANDRÉN: Den klassiska parlamentarismens genombrott i England (1947) 285 ff.

⁴² FAHLBECK: Idéer, 104.

⁴³ Jfr nedan 84 om C. H. Anckarsvärd och jordbrukaropinionen. – Jfr Whigs och Tories i E. G. GEIJER: Feodalism och republikanism (Samlade skrifter 2) 557.

¹ Svensk Literaturtidning 20/12 1821.

² BJÖRKLUND, StvT 1963, 53 ff.

Christer Posse säger i en reservation till riddarhusutskottets positiva utlåtande över Gustaf Fredrik Åkerhjelm's motion i offentlighetsfrågan, att »... projectet härleder sig ... från vår tids förmenta företråde framför förflutna tider ... den sanna liberaliteten består i kärleken till Konung och Fädernesland, och känslan för rättighet och plikt. Den sanna fosterlandskärleken är född af Religionen, och jag tror icke, att det ofta medvettlösa ropet, på tidsanda och liberalitet, utgår från ren patriotisme, ty egoismen, vår tids märklynne, är patriotismens död». ³ Ett ställningstagande mot Åkerhjelm's motion har getts en konservativ utformning. Men Posse utgör en dissonans i en allmän principiell enighet.

Granskaren hade nämligen alldeles rätt, rådande ton var »liberalism». Det framgår redan av det ofantliga antalet reservanter mot den anonyma majoritet som slutligen fällde Åkerhjelm's förslag. ⁴ Och det framgår än tydligare vid en analys av debatten. Det var inte många som i likhet med Ludvig Boije räknade sig en förtjänst av att våga trotsa »tidsandans fordringar» och »liberaliteten». ⁵ Det vanliga var att börja den kritiska granskningen av förslaget med en hyllning till offentligheten som princip. Offentlighet var en oundgänglig grundpelare uti frihetens byggnad, hävdade Otto Nauckhoff, men den måste införas i grundlagens ordning. ⁶ Statsrådet Carl Axel Löwenhjelm erkände, att en skön teori låg bakom Åkerhjelm's motion, men ett nyktert och försiktigt övervägande talade i en annan riktning. ⁷ I stället för en skön teori, talade andra om en »liberal» teori och beklagade desto mer att de tvingades motarbeta den. ⁸

Det har visat sig att offentlighetsfrågan kunde utnyttjas som

³ RAP bil. 2: 700 f.

⁴ BJÖRKLUND, StvT 1963, 56 tabell 1.

⁵ RAP bil. 1: 43.

⁶ RAP bil. 1: 66.

⁷ RAP bil. 1: 46 ff, 1: 239 f, bil. 2: 801.

⁸ RAP 1: 161 ff (A. V. Pereswetoff-Morath) 2: 439 (greve P. Cronhjelm).

ett instrument att pricka regeringen,⁹ och det kan knappast råda något tvivel om att mycket av motståndet bör tolkas som ansträngningar att täcka regeringen. Motståndarna dröjde utförligt vid grundlagsformella svårigheter och vid sådana saker som bristande utrymme i riddarhussalen och risken för störande inslag från läktarna.¹⁰ En annan omtyckt argumentationslinje var den, att rätten att i efterhand justera yttranden skulle bli en illusion, om debatterna redan före justeringen offentliggjordes.¹¹ Därmed tangeras emellertid en annan attityd av stor betydelse – aversionen mot tidningarna.

Tidningsmännen intog en framträdande plats bland de tänkta åhörarna på riddarhusets läktare, och detta oroade en del debattörer. De ville inte blottställas för vanställda referat och smädliga omdömen.¹² Ovana men ändå värdefulla ståndsbröder kunde skrämmas till tystnad och svaga själar skulle frestas att köpa sig framgång hos publiken genom demagogi.¹³ Motståndet mot offentliga förhandlingar hade till stor del samma grund som regeringens tryckfrihetspolitik. Det förelåg en kollision mellan en självklar frihetsprincip och verklighetens smädliga och antibyråkratiska tidningar. Christer Posse var kanske den ende som hade funnit den konservativa lösningen på detta problem.

Även för anhängarna av Åkerhjelm's motion spelade tidningarna en stor roll. Genom deras insats skulle de värdefulla debatterna nå fram till och uppfostra en stor allmänhet i »natio-

⁹ BJÖRKLUND, StvT 1963, 55.

¹⁰ RAP 2: 495 f (hovkanslern af Wetterstedt) bil. 1: 22 (C. G. Hård) bil. 1: 66 (O. Nauckhoff), bil. 1: 45 (P. A. Reuterswärd), bil. 1: 52 (C. A. Löwenhjelms).

¹¹ RAP bil. 1: 35 (L. Boije), 2: 450 f (L. A. Mannerheim), 2: 492 (C. von Qvanten).

¹² RAP bil. 1: 28 (G. Montgomery), bil. 1: 53 (C. A. Löwenhjelms), 1: 161 (A. V. Pereswetoff-Morath), 2: 479 f (A. G. Mörner), 2: 536 (F. Ridderstolpe).

¹³ RAP bil. 1: 40 ff (L. Boije), bil. 1: 59 f (greve P. Cronhjelm).

nalanda».¹⁴ Medborgerlig fostran utgjorde visserligen en viktig konsekvens av liberalismen, men talet om utveckling av nationalkaraktären¹⁵ behöver inte tolkas i den riktningen. För August von Hartmansdorff var kärlek och förtroende till styrelsen de enda säkra samhällsbanden – men man älskade inte en okänd. Vidare: »Samhället är ostridigt stiftat, för att befordra människornas framsteg i kunskap och dygd».¹⁶

Men i den här tankelinjens förlängning börjar det brännas. I sin motion underströk Åkerhjelm att tack vare den snabba informationen skulle allmänheten genom att skriva i tidningarna och på andra sätt kunna påverka riksdagsbesluten och de orepresenterade samhällsklasserna fick så en rättvis chans att delta i samhällsarbetet.¹⁷

I borgarståndet ansåg J. Hagander reformen innebära ett steg mot en bättre nationalrepresentation som inte var styckad i fyra stånd med deras korporationsanda.¹⁸ Sambandet mellan ståndsriksdagen och offentlighetsprincipen belystes åtskilliga gånger även på riddarhuset. Lars Johan Dalman räknade med att en representationsreform skulle dröja ännu en generation, men detta var i alla fall en förberedelse.¹⁹ Denna pessimistiska bedömning av utsikterna till en snar förändring av ståndsriksdagen stod oemotsagd, och den utnyttjades av offentlighetens motståndare. De såg en representationsreform som en förut-

¹⁴ RAP bil. 1: 68 f (B. Rosenblad), 1: 169, 2: 518 (J. Mannerstam), 2: 475 (F. B. von Schwerin), 2: 499 f (M. von Hohenhausen), 2: 508 (H. Wrangel), bil. 2: 814 (J. P. Lefrén), bil. 2: 690 (riddarhusutskottets betänkande).

¹⁵ RAP bil. 1: 92 (G. F. Åkerhjelm).

¹⁶ RAP bil. 1: 33, 29 (A. von Hartmansdorff).

¹⁷ RAP 1: 12 f (G. F. Åkerhjelm). Även bil. 1: 33 (A. von Hartmansdorff), bil. 1: 70 (B. Rosenblad), 2: 486 (P. G. Cederschjöld).

¹⁸ Borg P 1: 69.

¹⁹ RAP bil. 2: 797. Argus' artikel om offentliga förhandlingar den 25/1 1823 bygger delvis nästan ordagrant på en skrift av J. BENTHAM: Taktik för rådslående nationalrepresentationer, som just 1823 utkom på svenska. BORELL, 17, anför denna skrift som ett exempel på vad liberalerna på svenska kunde inhämta av de engelska radikalerna. Det är inte osannolikt, att »Taktik ...» kan ha lånat

sättning för offentliga förhandlingar, inte det senare som en förberedelse till det förra. Ibland gjorde man därvid klart, att man inte önskade vare sig det ena eller det andra,²⁰ men detta var inte nödvändigt. Eftersom en representationsreform var så erkänt avlägsen, så räckte det att göra sammankopplingen representationsreform först, offentlighet sedan, och man slapp uttrycka några »illiberala» åsikter.²¹

Hur kunde det hävdas att offentliga förhandlingar var oförenliga med ständsriksdagens princip? Förespråkarna av motionen hade hänvisat till de orepresenterade samhällsklasserna. Nästa steg i argumentationen – att folket genom offentligheten skulle få möjlighet att kontrollera sina representanter – fick aldrig någon preciserad utformning.²² Men dess existens är fullt klar genom den livliga replikväxling som utspann sig om »det aristokratiska elementet» i samhället. Greve Carl Henrik Posse, »ivrig anhängare av frihet, publicitet, sanning och rätt», hänvisade till Frankrikes pärkammare. Den var nödvändig för jämvikten mellan de monarkiska och demokratiska makterna.²³ Greve Polycarpus Cronhjelm ogillade, att det demokratiska elementets »principaler skulle få tillträde till den aristokratiska församlingen, ty då skulle demarkationslinjen mellan de båda

argument åt debatten på riddarhuset. Detta saknar emellertid betydelse för avgörandet av frågan om borgerlig liberalism eller inte i offentlighetsdebatten. Det är vid denna tid en vanlig teknik att hämta argument även från författare, vars åsikter man i stort inte delar. Och ännu viktigare i detta sammanhang: Benthams »Taktik . . .» författades redan före 1789 (L. STEPHEN: *The English utilitarians* 1 (1900), 321. – Den svenska översättningen efter den franska upplagan av 1816) och först efter sekelskiftet hade Bentham utformat sin radikala politiska filosofi (SABINE, 567). Detta är förklaringen till att M. BJÖRNSTJERNA i »Grunder för representationens möjliga ombyggnad och förenkling» (1835) 161, 163, 193, så ofta har möjlighet att hänvisa till Bentham.

²⁰ RAP bil. 2: 778 f (G. Montgomery), 2: 448 (C. A. Löwenhjelm).

²¹ RAP bil. 2: 698 f (A. af Malmborg).

²² Se t.ex. RAP bil. 2: 691 (riddarhusutskottets betänkande: folkets »återverkan» på lagstiftningen i överensstämmelse med landets »representativa» system).

²³ RAP 2: 528.

elementerna suddas ut och den aristokratiska makten börja gå mot sin upplösning.²⁴

Det aristokratiska elementets avskaffande var visserligen inte för alla en nödvändig konsekvens av offentliga förhandlingar.²⁵ Det var det inte ens för dem som såg frågan som en reform av riksdagsskicket. Långsamheten och omständigheten i de fyra ståndens arbete var uppenbar. Argus, som gick mycket långt i försvar av ståndsriksdagen, var beredd att göra en eftergift åt effektiviteten: bara man bibehöll voteringen ståndsvis kunde överläggningarna få ske gemensamt.²⁶

Men Posse och Montgomery hade vidrört en fråga, som gav nytt liv åt den långvariga offentlighetsdebattens slutskede. Ett antal av offentlighetens vänner tog emfatiskt avstånd från den aristokratiska principen. Johan Gustaf Hjerta underkände den som förhatlig för svenska folket²⁷ och Per Gustaf Cederschjöld varnade för att genom någon ståndsprincip skilja adelns intressen från folkets.²⁸

Idén om det aristokratiska elementet i ett jämviktssystem i Montesquieus anda bör ha legat väl tillhands för en oppositionell riddarhuspolitiker av 1700-talssnitt – så har den tidiga riddarhusoppositionen ibland karakteriserats.²⁹ Men idén är oförenlig med en borgerlig liberalism, så som denna ovan har avgränsats. Offentlighetsdebatten visar sig leda rakt in i problemet adlig opposition och borgerlig liberalism.

Det är emellertid inte möjligt att låta ett ställningstagande

²⁴ RAP 2: 438.

²⁵ RAP 2: 527 (A. Posse), 2: 530 (B. Rosenblad), 2: 532 (C. Ridderstolpe), bil. 2: 781 f (G. F. Akerhjelm). Däremot, förutom Posse och Cronhjelm (ovan), bil. 2: 778 (G. Montgomery), 2: 468 f, 519 f (L. Boije).

²⁶ Argus 17/8 1822.

²⁷ RAP 2: 511. Även 2: 523 (C. H. Anckarsvärd), 2: 524 (L. Hammarsköld), 2: 525 (N. V. Stråle), 2: 531 (C. F. Horn).

²⁸ RAP 2: 522.

²⁹ T. T. HÖJER: Carl XIV Johan. Konungatiden (1960), 129, 314 (om C. H. Anckarsvärd), BORELL, 16 (om F. B. von Schwerin), WICHMAN, 8.

mot det aristokratiska elementet ensamt utgöra kriteriet på borgerlig liberalism. Situationen är långt mera komplicerad. Det är visserligen sant, att maktindelningen skulle visa sig vara en effektiv konservativ barrikad mot det borgerligt liberala anloppet.³⁰ Men underkännandet av det aristokratiska elementet i ett balanssystem kunde ske från en helt annan utgångspunkt än den borgerligt liberala. En aristokrati, som inkräktade på kungamakten och trängde sig emellan denna och folket, var förhatlig för några av den tidiga svenska konservatismens viktigaste författare – Hans Järta och Erik Gustaf Geijer.

»Aristokrati» hade av gammalt dålig klang, och ordet användes med fördel i misstänkliggörande syfte i den politiska debatten. Järta kallar 1823 års opposition för »den aristokratiska planen».³¹ När Granskaren argumenterar mot »ministerstyrelse» varnar den för risken av en »corporation af aristokrater».³²

Granskaren hörde till de många som var missnöjda med ständsriksdagen. Tidningen fann den opraktisk och otymplig och anmärkte på att så många, t.ex. ofrälse ståndspersoner, var orepresenterade. Den närmare granskningen av de fyra gick hårdast fram över prästeståndet – reformationen hade inte tillräckligt kuvat prästvåldet. Borgarståndet var för fåtaligt och där kunde en del präster och lärde placeras. I bondeståndet borde även ofrälse ståndspersoner få plats. Hos ridderskapet och adeln fanns den sanna patriotismen, och detta stånd ville Granskaren lämna ungefär som förut: den måtte gärna födas till nationalrepresentant som bara fick vidkännas besvären men ingen egen fördel.³³ Granskarens utläggning ger anledning till frågan: hur kunde man samtidigt ta avstånd från »aristokrati» och försvara riddarhuset?

³⁰ HECKSCHER: Svensk konservatism II, 90.

³¹ S. WALLENGREN: Hans Järta som politisk teoretiker (Lunds universitets årsskrift 1: 1: 2, 1906), 133.

³² Granskaren 6/7 1821.

³³ Granskaren 20/12, 27/12 1822.

Det var som ett element i ett mekanistiskt samhällssystem de konservativa avvisade »aristokratin», ett samhällssystem där allt var inrättat till kontroll och motvikt och där det positiva, det personliga, förtroendet och kärleken, inte fick något utrymme.³⁴ Liberalerna ville göra staten till ett konstmaskineri, skrev Svensk litteraturtidning, men ännu hade ingen uppfunnit de lod, hjul och hävare, som kunde sätta själen i spänning.³⁵

Men de konservativa hade användning för den aristokratiska principen i en annan mening, när de försvarade adeln som politiskt stånd. Adelns uppgift var inte att motväga kungamakt och folk utan att representera särskilda kvaliteter i samhället. Gustaf Montgomery såg i adeln ett krigiskt jäsningsämne för äran och en manifestation av historiska värden, av gammal ätt, gammal ära och gammal ägo.³⁶ Adeln var för Svensk litteraturtidning sammansatt av »levande monumenter utaf den fordna nationaläran», den urgamla ädelheten, och den borde representera det förflutna.³⁷

I en publicerad polemik mot Courieren varnade Järta för att bilda en pärkammare av rika jordägare. Det skulle bli en aristokrati, en feodal korporation, hotande tronen och förtryckande folket. Den svenska adeln var nu av en monarkistiskt republikansk anda. Den saknade nästan alla andra företräden än dem tänkesättet gav, men innefattade »i sin mångfald alla elementerna af Nationens ädelhet, förtjenster uti krigets och fredens mest upphöjande yrken, lärdom, vitterhet och konstsinne, hela denna bildning som ibland andra folk anses uteslutande tilhöra en medelklass», samt slutligen ett »upplyst Landintresse». ³⁸ För Geijer var det enda rätta adliga prerogativet en personlig rätt att representera. Han ogillade en representation,

³⁴ GEIJER: Nytt »Ett och annat» (Saml. Skrifter 3) 293 ff.

³⁵ Svensk litteraturtidning 17/12 1821 (s. 736).

³⁶ RAP 2: 778.

³⁷ Svensk litteraturtidning 46/1822 (rec. av Schwerins »Om riksdagar» skriven av L. Hammarsköld, FAHLBECK: Idéer, 109).

³⁸ Hans Järtas papper F 857 s. »Hvad har Sverige wunnit . . .» fol. 43, UUB. HECKSCHER: Svensk konservatism I, 209. Jfr SABINE, 555 (om Hegel).

som baserades på mängden av egendom. I samtliga stånd var det den personliga kvaliteten som skulle representeras (ibland sammanföll denna med kvaliteten att äga egendom) och för det offentliga ståndets del var den lika med den bildning som krävdes för statstjänst eller den ära som förvärvats genom statstjänst.³⁹

Det är påfallande hur utmärkt Geijers och Järtas teorier passar till det stora inslaget av ämbetsmän på riddarhuset. Det faller ljus över det prisande av den svenska adelns brist på social särprägel, som ibland lät höra sig på riddarhuset, t.ex. av Baltzar von Platen och Adolf Göran Mörner i offentlighetsdebatten.⁴⁰

Men om riddarhuset var högst tilltalande för regeringen och dess vänner, saknade det därför inte helt meriter i en radikal tidningsmans ögon. Det var där avancerade politiska idéer lät höra sig. Detta förhållande avspeglar sig tydligt i Courierens behandling av representationsfrågan.

I en programförklaring 1820 uttryckte Courieren sympati för rösträttskraven i England. Så som parlamentet var sammansatt var det inte underligt att det alltid var på ministärens sida.⁴¹ Alla hade lika rätt att representeras vid överläggningar om nationens angelägenheter.⁴² Men samtidigt med detta mötte den engelska aristokrati, som rösträttsrörelsen kämpade emot, en positiv bedömning i Courieren. Genom att lordens släktingar inte var adelsmän utan förenade med folket, så leddes denne i lagstiftningen av nationens intressen. Genom sitt jordinnehav ägde lorderna vidare en sådan självständighet, att folket hade funnit sig vara bättre representerat genom dem än genom sina egna illa valda ombud. Den engelska adeln var inte intresserad av att slå under sig ämbeten utan ansåg sin uppgift vara parlamentsledamotens. Detta till skillnad från den svenska som ingenting annat hade att leva av än gunst och ämbeten.⁴² För Cou-

³⁹ GEIJER: Nytt »Ett ... (SS 3) 321 ff.

⁴⁰ RAP 2: 441 och 478.

⁴¹ Stockholms Courier 3/1 1820.

⁴² Stockholms Courier 1/3 1821.

rieren behövdes ingen aristokratisk princip: dess pärer var en del av folket som genom sitt ekonomiska oberoende var särskilt rustat att bevaka dess rättigheter.

Dessa tankegångar i *Courieren* bör jämföras med Carl Henrik Anckarswärds »Politisk trosbekännelse» av år 1833. Anckarsvärd underkände där varje ståndsprincip och ville ha ett system med vidsträckta val.⁴³ Men han litade på att bönderna skulle välja jordmagnater till sina talesmän.⁴⁴ Och det var i det sammanhanget storgodsägaren Carl Henrik Anckarsvärd fann anledning att försäkra att han tillhörde medelklassen⁴⁵ – den borgerliga liberalismens elit. Rollen av folkets talesman hade Anckarsvärd börjat spela redan på 1820-talet. Han arrangerade efter engelsk förebild opinionsmöten för Närkes jordbrukare⁴⁶ och temat för hans oppositionstal på riddarhuset var ofta allmogens lidande under dryga skatter.⁴⁷ Hans vänner i bondeståndet gav honom också assistans i denna roll.⁴⁸

Det var inte en begynnande borgerlig liberalism, som 1823 yrkade offentliga förhandlingar, och motståndet utgick inte från en konservativ åskådning. Också kraven på en reform av ständsriksdagen visar sig kunna vara ideologiskt tämligen oskyldiga. Men den långa offentlighetsdebatten ledde under några ögonblick in på ideologiskt minerat område. Man skulle ha kunnat vänta sig att riddarhusets »demokratiska» sammansättning hade varit ett tilltalande drag för en person, som var på väg mot en borgerligt liberal övertygelse. Men i verkligheten var det oftast tvärtom.⁴⁹ Just den egenskapen hos det svenska riddarhuset

⁴³ ANCKARSVÄRD, 143 ff, ANCKARSVÄRD – RICHERT, X.

⁴⁴ ANCKARSVÄRD, 146, 158 f. BORELL, 25. ⁴⁵ ANCKARSVÄRD, 147. Jfr ovan 49.

⁴⁶ Argus 18/1 1823.

⁴⁷ RAP 1: 291 ff, 352 f, bil. 1: 697.

⁴⁸ Brev från brodern Michaël Gustaf Anckarsvärd till modern (A. GRADE: Ur Michaël Gustaf Anckarsvärds papper PHT 1917 s. 131) om den kända deputationen under ledning av Anders Danielsson den 17/2).

⁴⁹ Se dock Stockholmska *Courieren* 6/6 1822. Det var emellertid vid detta tillfälle inte frågan om att diskutera den ideala representationen utan om en kritik av Schwerins »Om riksdagar» och KU:s betänkande i frågan från 1817/18.

nödvändiggjorde en aristokratisk princip, ett betonande av adelsskapet som uttrycket för en idé eller andlig egenskap hos samhället, och den ståndpunkten blev naturlig för den som gillade det existerande riddarhuset med dess starka inslag av ämbetsmän.

När en del av oppositionen mot regering och ämbetsmän inte hade observerat detta förhållande, så visar det på ett avgörande sätt att riddarhusopposition och borgerlig liberalism inte är identiska år 1823. Men för några blev riddarhusets »demokratiska» sammansättning, dess stora inslag av ämbetsmän,⁵⁰ ett skäl att underkänna den »odemokratiska» principen om adelsskapet som grund för rätten att representera. Den borgerliga liberalismen låg nära till hands: det gemensamma bästa nåddes bäst om varje medborgare fick bevaka sina intressen.

8

Forskningen har redan länge känt till att kretsarna kring Karl XIV Johan till att börja med stod främmande, rentav fientliga, gentemot den politiska åskådning som hade sin filosofiska grund i nyromantiken och den historiska skolan. Först från 1820-talet började man så småningom finna, att den nya ideologin kunde vara en bundsförvant i striden mot en obekväm opposition.¹

Vid 1823 års riksdag hade man emellertid inte hunnit särskilt långt i den riktningen. Den politiska striden på den riksdagen utspelade sig på ett helt annat plan än den borgerliga liberalismens – konservatismens. Den gemensamma grundvalen för de flesta var upplysningstidens frihetsideal, dess konstitutionalism, tryckfrihet, näringsfrihet, kort sagt »liberalismen» av år 1809. Den förvirring som har rått om innebörden av ordet »liberalism» har varit ägnad att skymma detta förhållande.

Men för missnöjet, för behovet att kritisera regeringen, blev

⁵⁰ C. H. Anckarsvärd till fadern 3/2, 10/7, 4/8 1823. Eriksbergsarkivet. RA.

¹ HECKSCHER, Svensk konservatism I, 109 ff.

de gamla idealen otillräckliga. Dörren stod öppen för en radikalare ideologi. Den undersökning som här har genomförts ger en antydning om den sociala förutsättningen för anammandet av denna nya ideologi. Näringsfrihetsfrågan utgör av gammalt ett stridsämne mellan lantbor och stadsbor. Tryckfrihetsfrågan visar sig kretsa kring ämbetsmännens irritation över kritik och kring möjligheten att klaga över jordbrukets nödläge. Den som känner sig tvungen att anklaga regeringen för jordbrukets betryck hamnar farligt nära parlamentarismen. I diskussionen om en bättre riksdag utgör ämbetsmän och jordägares ställning en kärnfråga.² Och det är troligt, att just erfarenheten av ett riddarhus dominerat av ämbetsmän uppenbarade, att den borgerliga liberalismen var vapnet för den som önskade driva opposition mot Karl XIV Johan och hans regeringssystem.³ Den svenska adelsoppositionen närmade sig bakvägen medelklassens ideologi.

Stefan Björklund

SUMMARY

The party which drew up the constitution of 1809 was called the "liberal" party, and this name, either with or without quotation marks, is used by historians. However, the beginning of liberalism in Sweden is often dated to the 1820's or 30's. The situation is complicated even more by the fact that "liberal" sometimes refers to "economic liberalism", and since this concept can also include physiocratism, one sometimes comes across the assertion that "liberalism" was fully developed in Sweden as early as the latter part of the 18th century. It is obvious that the term "liberal" is ambiguous.

The terms "liberal" and "conservative" are often mutually dependent: if one uses the term "liberal" based on the translation *liber-free*, then "conservative" has the meaning hostile to freedom; if the

² Detta var ingenting nytt. Redan under frihetstiden var detta problem aktuellt, BRUSEWITZ: Representationsfrågan, 3.

³ REXIUS, 9 ff. Omvänt kom Karl XIV Johan just 1823 att upptäcka ständsriksdagens förtjänster, HÖJER, 126.

translation conservare-keep is to determine the meaning of "conservative", then "liberal" has the meaning inclined towards reform. There is also a tendency among scholars in the time of Charles XIV to consider all opposition to the government "liberalism" and vice versa.

The early type of Swedish conservatism has been dealt with by several scholars and it has become evident that "conservative" in the context of the history of ideas must be given a more precise meaning than those indicated above; the term should not be taken as a generally negative attitude towards change. In an investigation of liberalism as part of the history of political ideas, the same demand should be made.

In the literature in English, "liberalism" has a very broad meaning, often approximating to "the Western political tradition", and the history of liberalism would then have its roots in Ancient Greece. It is perhaps more customary to think of liberalism as an attitude of mind among the capitalistic middle class, whose origin was considered to have a connection with the Reformation. But even in the latter instance, "liberalism" may cover several conflicting systems of ideas. The usual vague meaning attached to liberalism gives writers considerable freedom to call the one phenomenon "liberalism", quite arbitrarily and sometimes under the influence of political preferences, and exclude the other. An example of this is Edmund Burke, who is usually considered the first of a series of conservative writers, but who is now and again labelled "liberal" even so.

To avoid misunderstanding, a writer should not use the term "liberalism" without some attribute which shows which system of ideas he is referring to. In Swedish history-writing when people talk about the 1820's and 30's as the era of the birth of liberalism, they mean the kind of liberalism which is also known as "middle-class liberalism" (in English literature often "classical liberalism") and which may be defined thus: a belief that progress in all branches of society depends on the free play of individual interests.

Before the middle of the 19th century, Sweden had no industrial middle class and the problems is: Among which economic and social groups did middle-class liberalism first gain a footing?

The question of the liberty to pursue a trade had long been a subject of dispute between the citizens of the town and those of the country. It is evident that in the Riksdag of 1823 the argumentation in favour of relaxing the controls on trade was seldom based on the advantage to be gained from individual interests competing, but

instead referred to the due right of every citizen. This opinion was shared in principle by those who in their own interests and because of practical considerations opposed the relaxation of controls on trade. The conflict over this question in the Riksdag of 1823 can therefore not be characterized as a struggle between conservatism and middle-class liberalism.

In the same Riksdag the constitution committee criticized the government's use of their powers of suppression. A study of the Council shows however that in principle the government valued highly open discussion of public matters. The suppressions were caused by the antagonistic tone of the newspapers towards civil servants. The question of the freedom of the press thus has the same aspect with regard to conservatism-liberalism as the question of the liberty to pursue a trade.

Part of the opposition in the Riksdag of 1823 put forward rather advanced parliamentary ideas. There was a strong body of opinion among landowners in the House of the Nobility and to a certain extent in the Estate of the Peasants which accused the government of economic mismanagement. Since constitutionally it was not permitted to lay any responsibility on the King, those who were dissatisfied often argued as if all the responsibility and therefore all the power, were vested in the ministers. It has previously been shown that the parliamentary ideas were taken from Benjamin Constant, and in accordance with his ideas an attempt was made in 1823 to combine the distribution of power and parliamentarism. But the former was hardly compatible with middleclass liberalism as it is defined above. It is also apparent that parliamentary ideals can be combined with a conservative opinion.

It was customary to start out from the assumption that the Swedish constitution consisted in a balance between a monarchical, an aristocratic, and a democratic element. But when the opposition had the unpleasant experience of not being able to exert an influence on the House of the Nobility, where military and civil officials dominated, this began to lead to a rejection of the aristocratic element in the polity of Sweden. Since the landowners among the opposition in the House of the Nobility had hopes of being appointed representatives for the peasants, the largest class of citizens, the situation was favourable to the idea that the common good could best be served, not by estates in balance, but by every citizen being allowed to protect his own interests.